

BENÎ MUSTALİK GAZVESİ ESNASINDA ORTAYA ÇIKAN NİFAK HAREKETLERİ VE İFK OLAYI DISCORDING ACTS DURING THE BATTLE OF BENÎ MUSTALİK AND THE SLANDER EVENT

RECEP ERKOCAASLAN

ARŞ. GÖR.

RECEP TAYYİP ERDOĞAN Ü. İLAHİYAT FAK.

ÖZ

Hız. Peygamber H. 6. yılda İslam aleyhindeki organizasyonlara çeşitli menfaatler elde etmek için destek veren Ehabîş kabileler topluluğunun bir üyesi olan Beni Mustalik kabilesine karşı askeri bir harekât tertip etmişti. Zaferle neticelenen bu gazvenin dönüşünde Münafıklar tarafından bazı nifak girişimlerinde bulunulmuştu. Bu girişimlerin en önemlisi İslam tarihinde İfk olayı olarak şöhret bulan; Hz. Âişe'nin iffeti hakkında Münafıklar tarafından bazı dedikoduların ortaya atılması hadisesiydi. Bu olay başta Hz. Peygamber ve Hz. Âişe olmak üzere bütün Müslümanların sıkıntılı bir dönem geçirmesine neden olmuş, bir ay boyunca İslamî tebliğ faaliyetleri sekteye uğramış, İslam toplumu kabile asabiyeti sebebiyle neredeyse dağılma noktasına gelmişti. Hz. Âişe'nin masumluğunu ortaya koyan ayetlerle birlikte bu sıkıntılı dönem sona ermişti.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed, Beni Mustalik, İfk, Hz. Aişe, Münafık.

ABSTRACT

In the sixth year after the Hijrah, the Prophet Muhammad arranged a military operation against the Banu al-Mustaliq tribe which was a member of the Ehabîş tribes community that supported organizations against Islam to get various benefits. At the return of this battle which resulted with a victory hypocrites attempted some discords. The most important of these attempts was the Slander event which famed in the history of Islam as İfk event. Hypocrites, put forward some gossip about Hz. Aisha's chastity. This event led to a troubled period for all Muslims primarily the Prophet and Aisha. Activities of Islamic invitation disrupted for a month and Islamic society almost separated due to tribalism. This troubled period ended with the verses of the Qur'an revealing Hz. Aisha's innocence.

Keywords: The Prophet Muhammad, Banu al-Mustaliq, Slander, Aisha, Hypocrites.

Giriş

Hz. Peygamber'in hicreti ile birlikte İslamî tebliğ hareketinde yeni bir safhaya geçilmişti. Bu dönemden sonra Müslümanlar daha rahat ibadet edebilecekleri ve İslam'ı kolaylıkla tebliğ edebilecekleri bir ortama kavuşmuşlardı. Müslümanlar artık kendilerine sürekli eziyet eden Müşriklerin baskı ve tehditlerinden kurtulmuşlardı. Fakat hicretle birlikte Müslümanların daha önce karşılaşmadıkları yeni bir grup tarih sahnesine çıkmıştı: bu yeni grubun ismi Münafıklardı. Bu kimseler hicretin ilk yıllarında sessiz kalarak Müslümanların akıbetini bekliyorlar ve aynı zamanda İslam aleyhindeki organizasyonlara destek veriyorlardı. Bedir gazvesinden sonra Müslümanlar'ın galibiyeti ile birlikte bu insanlar İslam'a girmekten başka şanslarının kalmadığını anladılar. Zahirde İslam'a girmekle birlikte bu yeni dini asla kalben benimsememişlerdi. Böylelikle Müslüman olmuş görünmeye başlayıp, İslam kalesini içeriden yıkmak için ellerinden gelen tüm gayreti sarf ettiler. Abdullah b. Übey'in ölüm tarihi olan 9/631 yılına kadar birçok zararlı faaliyette bulunan bu grup bu tarihten sonra ciddi bir güç kaybına uğramıştır. Münafıklar İslam tarihindeki en yıkıcı faaliyetlerinden bazılarını Benî Mustalik gazvesini takip eden süreçte sergilemişlerdir.

Çalışmamızda Münafıkların Benî Mustalik gazvesi esnasında ortaya koydukları yıkıcı tavırlarını ve gazvenin dönüşümde meydana gelen İfk olayını ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz.

1. Benî Mustalik Gazvesi

H. 6. yıl Şaban¹ ayında Hz. Peygamber güney yönünden gelen kervanlar sayesinde Benî Mustalik kabilesi lideri Hâris b. Ebî Dırar'ın Müslümanlarla savaşmak için kuvvet toplamaya başla-

¹ İbn Hişâm, *es-Siretu'n-nebeviyye*, tah. Mustafa es-Sakâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdulhafız Şibli, Beyrut, ts, III/317; İbn Habib, *Kitâbu'l-muhabber*, tah. İlse Lichtenstadter, Beyrut ts., s. 114-115; İbn Abdilber, *ed-Dürer fi ihtisari'l-megâzi ve's-siyer*, tah. Şevkî Dayf, Kahire 2002, s. 200; İbn Hazm, *Cevâmi'u sîreti'n-nebeviyye*, Beyrut 1986, s. 161; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, Beyrut 1979, II/192.

diği haberini aldı.² Hz. Peygamber olayı tahkik etmesi için Büreyde b. Hu-sayb el-Eslemî'yi onlara gönderdi.³ Söylenenlerin doğru olduğunu gören Büreyde Medine'ye dönerek durumu Hz. Peygamber'e bildirdi.⁴ Bunun üzerine Hz. Peygamber içerisinde otuz süvarinin bulunduğu, yedi yüz kişilik bir ordu hazırlayarak Medine'den ayrıldı.⁵ Hz. Peygamber Medine'den ayrılırken Ebû Zer el-Gıfârî,⁶ Numeyle b. Abdullah el-Leysi⁷ veya Zeyd b. Hârise'den birisini yerine vekil olarak bırakmıştı.⁸

Hz. Peygamber yolculuk esnasında ilk olarak Halâik⁹ denilen mevkide bir mola verdi.¹⁰ İslam ordusu yoluna devam edip Bek'a¹¹ denilen mevkide durdukları zaman bir müşrik casusunu yakaladılar. Casustan gerekli bilgiler alındıktan sonra İslam'a girmesi teklif edildi. Casusun bu teklifi kabul etmemesi üzerine idam edildi.¹²

Casusunun öldürülmesi ve İslam ordusunun yola çıktığı haberi Benî Mustalik kabilesine ulaştığı zaman Hâris b. Ebî Dırâr ve beraberindekiler çok korktu. Benî Mustalik kabilesinin anlaştığı kabilelerin tamamı bu haber üzerine onları terk etti.¹³

Bundan sonra İslam ordusu bir kuyu kenarındaki el-Mureysi' bölgesine ulaştı. Mureysi', Kudeyd¹⁴ yakınlarında bir yer olup¹⁵ Benî Mustalik kabilesinin su kaynaklarından biriydi.¹⁶

Müslümanlar kuyunun yanında toplandılar ve savaş için son hazırlıklarını yaptılar. Hz. Peygamber ashabını saf şeklinde dizdi. Muhacirlerin san-

² Vâkidî, *Kitâbu'l-megâzi*, tah. Marsden Jones, Beyrut 1984, I/404; İbn Hişâm, III/317; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, tah. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut 1997, II/48; Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, tah. Muhammed Hamidullah, Kahire 1987, I/341; Taberî, *Târîhu'l-umem ve'l-mülûk*, tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 3. baskı, Kahire 1969, III/604.

³ Vâkidî, I/404; İbn Sa'd, II/48; Beyhakî, *Delâilu'n-nübüvve ve ma'rifeti ahvâli sâhibu's-şer'ia*, tah. Abdulmutî Kal'aci, Beyrut 1985, IV, 47; Kastallâni, *el-Mevâhibu'l-ledunniyye*, tah. Muhammed Abdulaziz el-Hâlidî, Beyrut 1996, III/5.

⁴ Vâkidî, I/404-405; İbn Sa'd, II/48; Kastallâni, III/5.

⁵ Vâkidî, I/405; İbn Sa'd, II/48; Kalkaşendî, *Nihâyetu'l-ereb fi ma'rifeti ensâbi'l-arab*, Beyrut 1984, s. 164; Semhudî, *Vefâu'l-vefâ bi haberi dâri'l-mustafâ*, tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Beyrut ts., I/314; Zürcânî, *Şerh ale'l-mevâhibu'l-ledunniyye*, tah. Abdulaziz el-Hâlidî, Beyrut 1996, III/5.

⁶ İbn Hişâm, III/317; İbn Hazm, s. 161; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser fi fütûni'l-megâzi ve's-siyer*, tah. Muhyiddin Mustû-Muhammed el-İd el-Hadrâvî, Beyrut 1996, II/134.

⁷ İbn Hişâm, III/317; İbn Abdilber, Dürer, s. 200; İbn Hazm, s. 161; İbn Seyyidinnâs, II/134.

⁸ İbn Sa'd, II/49; Belâzürî, I/342; Beyhakî, IV/46; İbn Seyyidinnâs, II/134; Kastallâni, III/5.

⁹ Medine yakınlarında suyu olmayan meşhur bir kuyudur (Yâkût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-büldan*, Beyrut 1977, II/281).

¹⁰ Vâkidî, I/405-406; Makrizî, *İmtâu'l-esmâ*, tah. Muhammed Abdulhamîd en-Numeysi, Beyrut 1999, I/204; Zürcânî, III/6; Şâmî, *Subulu'l-hudâ*, çev. Halil İbrahim Kaçar, 1. baskı, İstanbul 2003, IV/348.

¹¹ Medine'ye 24 mil uzaklıkta bir yerdir (Yâkût el-Hamevî, I/471).

¹² Vâkidî, I/406.

¹³ Vâkidî, I/406; İbn Sa'd, II/49; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdu'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*, çev. Şükrü Özen-H. Ahmet Özdemir-Mustafa Erkekli, İstanbul 1989, III/297.

¹⁴ Kudeyd, Mekke yakınlarında bir köydür (Yâkût el-Hamevî, IV/313).

¹⁵ Yâkût el-Hamevî, V/118.

¹⁶ İbn Hişâm, III/318; İbn Sa'd, II/48; Belâzürî, I/341.

çağını Hz. Ebû Bekir'e, Ensarın sancağını ise Sa'd b. Ubâde'ye verdi.¹⁷ Muhacirlerin sancağını 'Ammâr b. Yâsir'e verdiği de rivayet edilir.¹⁸ Savaş günü Müslümanların parolası "Ya Mansûr! Emit! Emit!"¹⁹ idi.²⁰

Hz. Peygamber Hz. Ömer'e onları İslam'a davet etmesini emretti. Hz. Ömer kendisine söyleneni yaptı. Fakat Benî Mustalik kabilesi bunu reddetti.²¹ İlk olarak, savaşı başlatan oku onlardan biri attı. Karşılıklı olarak bir müddet ok atıldıktan sonra Hz. Peygamber Müslümanlara saldırı emri verdi. Saf sistemiyle savaşan Müslümanlar hep birlikte düşman üzerine hücum ettiler.²² Kısa bir süre içinde Benî Mustalik kabilesinden on kişi öldürüldü ve diğer bütün kabile mensupları esir edildi. Müslümanlar erkek, kadın ve çocuklardan çok sayıda esir aldılar. Ayrıca büyükbaş ve küçükbaş birçok hayvan ganimet olarak alındı.²³ Müslümanlardan sadece bir kişi yanlışlıkla, bir Müslüman tarafından öldürüldü.²⁴

Bazı rivayetlerde İslam ordusunun, Benî Mustalik kabilesine hayvanlarını suladıkları sırada baskın²⁵ yaptığı bildirilmektedir.²⁶

¹⁷ Vâkidi, I/407; İbn Sa'd, II/49; Beyhakî, IV/47-48; Kalkaşendî, s. 164-165.

¹⁸ Vâkidi, I/407; Beyhakî, IV/48.

¹⁹ "Ey yardım olunmuş öldür, öldür! veya Ey muzaffer öldür, öldür!" manalarına gelmektedir.

²⁰ Vâkidi, I/407; İbn Hişâm, III/322; Beyhakî, IV/48; İbn Hazm, s. 162.

²¹ Vâkidi, I/407; Belâzürî, I/341; Beyhakî, IV/48; Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Tabakâtu'l-meşâhir ve'l-alâm*, tah. Muhammed Hamdân, Mısır 1985, I/215; Makrizî, I/204.

²² Vâkidi, I/407; İbn Sa'd, II/49; Beyhakî, IV/48; Kalkaşendî, s. 165; Makrizî, I/204; Kastallâni, III/7.

²³ Müslümanlar iki bin deve ve beş bin küçükbaş hayvanı ganimet, iki yüz ev halkı (Yaklaşık 600-700 kişi) insanı da esir aldılar (Vâkidi, I/410; İbn Sa'd, II/49; Yakûbî, *Târihu'l-Yakûbî*, Beyrut, 2002, II/35; Taberî, *Târih*, III/610; Ahmet Önkâl, "Mustalik", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI/361).

²⁴ Vâkidi, I/407; İbn Hişâm, III/318; İbn Sa'd, II/49; Beyhakî, IV/48.

²⁵ Vâkidi, I/407; İbn Sa'd, II/49; Buhârî, "İtk" 13; Müslim, "Cihâd" 1; İbn Kuteybe, *Maârif*, tah. Muhammed Ali Beydûn, Beyrut 2003, s. 82; İbn Abdilber, *Dürr*, s. 200; İbn Hazm, s. 161; Makrizî, I/204; Kastallâni, III/8; Diyârbekrî, *Târihu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefîs*, Beyrut ts., I/470.

²⁶ Benî Mustalik gazvesinin tarihi ve sebebi ilk dönem İslam tarihi kaynaklarında yukarıda aktardığımız şekilde anlatılmaktadır. Fakat gazvenin tarihinin ihtilâflı olduğunu belirtmek isteriz. Bu şekilde bir tartışmanın içine girmek konumuzun sınırlarını bir hayli zorlayacağı için tercih ettiğimiz tarihi size aktardık. Yine Benî Mustalik gazvesi üzerine yaptığımız araştırmalarda gazvenin sebebi olarak gösterilen yukarıda aktardığımız bilgilerin ciddi mantiki tutarsızlıklar içerdiğini belirterek gazvenin sebebi hakkındaki kendi tezimizi de burada kısaca aktarmak istiyoruz. Bize göre, Şaban 6/Aralık 627 tarihinde gerçekleşen bu savaşın asıl sebebini daha önceki olaylarda aramak gerekmektedir. Huzâadan Mustalik, Hâris b. Abdumenât b. Kinâne, Adel, Diş, Duil, Hevn b. Huzeyme'den Kâre, ve Hayâ kabilelerine Ehâbiş adı verilmişti. Bu kabileler topluluğu Mekke müşriklerinin sağlam müttefikleri oldukları için İslam toplumu aleyhine girilen her organizasyonda görev almaya hazırdılar. Ehâbiş, Uhud gazvesinde iki bin kişilik bir yardım birliğiyle Henek gazvesinde ise dört bin kişilik bir yardım birliğiyle Mekke müşriklerine yardım etmişlerdi. Dolayısıyla Müslümanlar ve Benî Mustalik arasında bir savaş hali zaten uzun süredir devam ediyordu.

Bize göre Hz. Peygamber'in Benî Mustalik gazvesine çıkış sebebi her fırsatta düşmanlarına destek veren Ehâbiş kabilelerinin bir üyesi olan Benî Mustalikler'i cezalandırmaktı. Bu kabile muhtemelen herhangi bir savaş hazırlığı içerisinde değildi ve Hz. Peygamber'in Medine'den ayrıldığını ve kendi üzerlerine geldiğini bilmiyordu. Bu sebeple kaynaklarda belirtildiği şekilde Hz. Peygamber onlara kendi su kaynaklarından biri olan Müreyysi' kuyusu yanında ani baskın yapabildi. Eğer kaynaklarda aktarıldığı şekilde Hz. Peygamber'in üzerlerine geldiğini haber almış olsalardı. Göçebe olan bu kabile böyle bir savaş tehlikesi durumunda kolaylıkla kaçabilirdi. (Ayrıntılı bilgi ve kaynaklar için bkz. Recep Erkocaaslan, *Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarından Benî Mustalik Gazvesi ve İlk Olayı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2008).

2. Benî Mustalik Gazvesindeki Nifak Hareketleri

Bu gazve esnasında İslam ordusunun içerisinde daha önce hiçbir savaşta olmadığı kadar Münafık bulunmaktaydı.²⁷ Bu insanların niyeti Allah yolunda savaşmak olmayıp gerçek niyetleri dünyalık bir şeyler elde etmektir. Sefer yapılacak yerin yakın olması onları bu konuda daha da isteklendirdi.²⁸ Münafıklar ellerine geçen her fırsatı Hz. Peygamber'in aleyhine kullanmaya çalışıyorlardı. Münafıkların ilk ara bozuculuk faaliyetleri, savaşın hemen bitiminde su sebebiyle çıkan bir kavgayı büyütme çalışmaları şeklinde olmuştur. Ayrıntılarını aşağıda göreceğimiz bu kavga'nın çıkma sebebi hakkında farklı rivayetler mevcuttur.

Savaş bittikten sonra Müslümanlar suyu az olan Mureysi' kuyusunun başında kendilerinin ve hayvanlarının su ihtiyacını gidermek için toplanmışlardı. Benî Sâlim²⁹ kabilesinin müttefiki olan Sinân b. Veber el-Cuhenî, Benî Sâlim kabilesinden bir genç ile birlikte su çekmek için kuyunun başına geldi. Hz. Ömer'in yardımcılığını yapan Cehcâh b. Saîd el-Gıfârî de³⁰ su çekmek için kuyunun yanına geldi. Sinân ve Cehcâh su çekmek için kovalarını kuyuya sarkıttıklarında iki kova birbirine dolandı ve kuyudan yalnız Sinân'ın kovası çıktı. İkisi de kovanın kendisine ait olduğunu iddia ederek tartışmaya başladılar. Tartışma büyüdü ve Cehcâh, Sinân'a eliyle vurarak yaralanmasına sebep oldu. Bunun üzerine Sinân, Ensarı yardıma çağırdı. Cehcâh da Muhacirleri yardıma çağırınca ortalık karıştı ve silâhlar kınından çekildi. Fakat Muhacirlerin büyükleri olaya el atarak Sinân'dan hakkını terk etmesini rica ettiler. Sinân hakkından vazgeçince ortalık yatıştı.³¹

Câbir b. Abdullah'tan gelen benzer bir rivayete göre; Muhacirlerin çoğunlukta olduğu, ismi belirtilmeyen bir gazve esnasında Muhacirlerden birisi, Ensardan birisine el veya ayakla şaka yapmıştı. Ensarının buna çok sinirlenmesi üzerine tartışmaya başlamışlar. Olayın büyümesi üzerine ikisi de kavimlerini yardıma çağırmışlardı. Bunu duyan Hz. Peygamber oraya gelip: "Kokuşmuş cahiliye âdetiyle birbirinizi yardıma çağırarak da ne demek oluyor." diyerek onlara kızdı. Hz. Peygamber'e Muhacirlerden olan bir kim-

²⁷ Vâkidî, I/405; İbn Sa'd, II/48-49.

²⁸ Vâkidî, I/405.

²⁹ Bazı kaynaklarda bu isim Benî Avf b. Hazrec olarak geçmektedir (Bkz. İbn Hişâm, III/318; Taberî, *Târih*, III/605).

³⁰ Bazı kaynaklarda bu isim Cehcâh b. Mes'ûd el-Gıfârî olarak geçmektedir (Bkz. İbn Hişâm, III/318; Taberî, *Târih*, III/605).

³¹ Vâkidî, II/415; İbn Hişâm, III/318; İbn Sa'd, II/49-50; Taberî, *Târih*, III/605; Beyhakî, IV/52.

senin yaptığı şaka yüzünden bu olayın yaşandığı bildirilince: “Böyle şakaları terk edin. Çünkü bu çirkin bir iştir.” dedi.³²

Abdullah b. Übey bu olay meydana geldiği sırada bazı münafıkların da bulunduğu bir grubun içinde oturuyordu. Bu grubun içinde henüz çocuk denilebilecek yaşta olan Zeyd b. Erkam da bulunuyordu.³³

Abdullah b. Übey’e, Sinân ve Cehcâh’in durumları ulaştınca oldukça sinirlendi ve: “Vallahi! Ben böyle bir rezalet görmedim. Ben bu durumu zaten istemiyordum. Fakat kavmim bana karşı geldi. Biz kendi beldemizde hiç kimseye muhtaç olmayacak kadar büyük bir topluluktuk. Fakat Kureyş’in Celâbîbleri³⁴ bize galip geldiler. Onlarla bizim durumumuz eskilerin söylediği; ‘Semirt köpeğini, yesin seni.’ sözü gibidir. Vallahi! Eğer Medine’ye dönersek aziz olan zelil olanı mutlaka oradan çıkaracaktır.”³⁵ dedi.³⁶

Daha sonra kavminden bir topluluğa dönerek: “Bunu kendinize siz yaptınız. Onları beldenize ve evlerinize soktunuz, mallarınıza ortak ettiniz ve sonunda zengin oldular. Fakat bunu yapmasaydınız başka bir beldeye gideceklerdi. Sizler onların uğruna savaşmış evlatlarınızı yetim bıraktınız ve azaldınız, onlar ise çoğaldı.³⁷ Muhammed’in yanındakilere hiçbir şey vermeyin, böylelikle onun etrafından dağılsınlar.”³⁸ demiştir.

Abdullah b. Übey’in bu sözlerini işiten Zeyd b. Erkam Hz. Peygamber’e gelerek, Abdullah b. Übey’in sözlerini ona haber verdi.³⁹ Hz. Peygamber bu durumdan hoşlanmadı ve yüzünün rengi değişti.⁴⁰ Çünkü Abdullah b. Übey’in söylediği bu sözler etrafa yayılmadan küçük bir grubun içinde kalacak ve kimse bu sözleri duymayacaktı. Zaten Abdullah bu söylediklerini yapacak durumda değildi. Fakat Zeyd’in bu durumu Hz. Peygamber’e bildirmesiyle kısa bir süre içerisinde bu söz askerler arasında yayıldı. Artık herkes bunu konuşuyordu.⁴¹ Tam bu sırada Zeyd’in kendisini şikâyet ettiğini duyan Abdullah b. Übey ve beraberindekiler Hz. Peygamber’e gelerek Abdullah’ın böyle bir şey söylemediğine yemin ettiler. Resûlullah da şahidi

³² Buhârî, “Menâkib” 8; Beyhakî, IV/53-54; Süheylî, *Ravdu’l-unuf fi şerhi şireti’n-nebeviyye*, Beyrut 2000, VII/19; Zehebî, *Târih*, I/219.

³³ Vâkidi, II/416; Şâmî, IV/353; Köksal, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, XII/44.

³⁴ Müşriklerin, Muhacirlere taktıkları lakaptır. Muhacirler geniş elbiseler giydikleri için bu lakabı takmışlardır (Bkz. İbn Hişâm, III/318; Taberî, *Târih*, III/605).

³⁵ Münâfikûn, 63/8.

³⁶ Vâkidi, II/416; İbn Hişâm, III/318-319; Taberî, *Târih*, III/605; Beyhakî, IV/52.

³⁷ Vâkidi, II/416-417; İbn Hişâm, III/318; İbn Sa’d, II/50; Taberî, *Târih*, III/605; Beyhakî, IV/52-53.

³⁸ Beyhakî, IV/54-55; Zehebî, *Târih*, I/219.

³⁹ Kaynaklarda Zeyd’in bu olayı amcasına anlattığı, amcasının da Resûlullah’a anlattığı şeklinde rivayetler de bulunmaktadır (Bkz. Buhârî, “Tefsîr, “Sûratu’l-Münâfikîn” 1).

⁴⁰ Vâkidi, II/417.

⁴¹ Vâkidi, II/417.

bulunmayan Zeyd'i haksız buldu.⁴² Gerçi Hz. Peygamber de Zeyd'in haklı olduğunu biliyordu. Fakat o an için yapılması en uygun olan şey bu konuyu burada kapatmaktı. Çünkü kavmi içinde önemli bir mevkiye sahip olan Abdullah b. Übey'i cezalandırmak ters bir tepkiye yol açabilirdi.

Bazı rivayetlerde Zeyd b. Erkam'ın Abdullah b. Übey'in söylediklerini Hz. Peygamber'e haber verdiğinde Resûlullah'ın yanında bulunan Hz. Ömer: "Ya Resûlallah! 'Abbâd b. Bişr'e söyle onun başını sana getirsin." demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Ya Ömer! İnsanlar: 'Muhammed arkadaşlarını öldürüyor.' derler. Fakat sen insanlara yolculuk için hazırlanmalarını ilan et." buyurmuştur.⁴³

Hz. Peygamber, devesi Kasvâ'ya binene kadar sahabe hiçbir şey anlamadı. Henüz hava çok sıcaktı ve Resûlullah hava serinleyene dek yola çıkmazdı.⁴⁴

Hz. Peygamber'i ilk olarak Üseyd b. Hudayr karşıladı. Hz. Peygamber'e selam verip, niçin bu saatte hareket ettiğini sordu. Hz. Peygamber: "Arkadaşının haberi sana ulaşmadı mı?" şeklinde mukabele edip, İbn Übey'in söylediklerini Üseyd b. Hudayr'a nakletti. Bunun üzerine Üseyd b. Hudayr: "Dilersen sen onu Medine'den çıkarırsın. Sen azizsin, o ise zelildir. Ya Resûlallah! Ona merhamet et. Muhakkak Allah onu senin yoluna getirecektir. Sen gelmeden önce halkımız ona krallık tacı hazırlıyordu. Onu başlarına kral yapacaklardı. Fakat Allah seni bize gönderince durum değişti. Senin onun hakkı olan krallığı ondan aldığını düşünüyor."⁴⁵ dedi.

Hz. Peygamber bütün gün ve gece hiç mola vermeden yolculuğa devam etti. Kırbacıyla hayvanını dürtüyor, hayvanını acele gitmesi için zorluyordu. Hiç kimse namaz kılmak veya acil bir ihtiyacını gidermek haricinde hayvanından inemiyordu. Sonunda sabah oldu fakat Resûlullah güneş yükselene kadar yolculuğa devam etti.⁴⁶

Hz. Peygamber insanları böyle yorucu bir yolculukta İbn Übey'in sözleri hakkında konuşmamaları için sevk etti. Nitekim ordu mola vermek için durduğu anda herkes kendisini derin bir uykuda buldu.⁴⁷

Ordu tekrar yolculuğa başladığında Zeyd b. Erkam bir gelişme olup olmadığını öğrenmek için Hz. Peygamber'in yakınlarında dolaşıyordu. Fakat Hz. Peygamber ona teveccüh etmiyordu. Zeyd, Resûlullah'ı izlediği bir sıra-

⁴² Buhârî, "Tefsîr, "Sûratu'l-Münâfikîn" 1; Taberî, *Târih*, III/607-608; Beyhakî, IV/56.

⁴³ İbn Hişâm, III/319; Taberî, *Târih*, III/605-606; Beyhakî, IV/53; Zehebî, *Târih*, I/218.

⁴⁴ Vâkidî, II/419; Şâmi, IV/355.

⁴⁵ Vâkidî, II/419; İbn Hişâm, III/320; Taberî, *Târih*, III/606; Beyhakî, IV/53; İbnü'l-Esir, II/193.

⁴⁶ Vâkidî, II/422; İbn Hişâm, III/319; Taberî, *Târih*, III/606-607; Beyhakî, IV/53; Makrizî, I/210.

⁴⁷ Vâkidî, II/422; İbn Hişâm, III/320; Taberî, *Târih*, III/606-607.

da birden vahiy hâli Hz. Peygamber’de belirmeye başladı. Titriyor ve alnından terler akıyordu, ayrıca hayvanının ayakları neredeyse yürüyemeyecek kadar ağırlaşmıştı. Bu hâli gören Zeyd b. Erkam kendisini doğrulayan bir vahyin gelmesini ümit ediyordu. Hz. Peygamber’in üzerinden vahyin ağırlığı kalktığı an hayvanının üzerinde kendisine çok yakın olan Zeyd’in kulağından tuttu ve onu bir miktar havaya kaldırdı. Sonra Resûlullah: “Ey çocuk! Senin kulağın gerçeği duydu ve Allah seni tasdik etti.” dedi. Bu sırada İbn Übey hakkında Münâfikûn suresinin ilgili ayetleri⁴⁸ indi.⁴⁹

Kendisini yalanlayan bir vahiy indiği için Müslümanlar, Abdullah b. Übey’e selam vermemeye başladılar. Bunun üzerine bazı arkadaşları gidip Resûlullah’tan bağışlanma dilemesini tavsiye ettiler. Fakat o gurura kapılarak bu söylediklerinden asla dönmeyeceğini söyledi.⁵⁰

Abdullah b. Abdullah b. Übey, babası hakkında Ömer b. Hattab’ın: “Ya Resûlallah! Falana emret onu öldürsün.” sözünü işitince: “Ya Resûlallah! Eğer babamın öldürülmesini istiyorsan bana emret sen daha buradan ayrılmadan onun başını sana getireyim. Vallahi! Hazrec kabilesi içinde babasına karşı benden daha çok saygı gösteren yoktur. Ya Resûlallah! Benden başka birine babamın öldürülmesi görevini vermenden korkuyorum. İnsanların içinde babamın katilinin gezdiğini görürsem bu bana ağır gelip onu öldürürüm ve cehenneme girerim. Ama onu affetmen ve iyilik etmen daha güzeldir.” dedi. Hz. Peygamber: “Ya Abdallah! Ben onu öldürmek istemiyorum ve böyle bir şey emretmedim. O aramızda olduğu sürece onunla iyi geçineceğiz.”⁵¹ dedi.

Bu olaydan sonra Abdullah b. Übey bir söz söylediğinde kimse onu dik-kate almıyordu. Müslümanlar tarafından tersleniyor, azarlanıyordu.⁵² O derece itibarı azalmıştı ki artık oğlu bile kendisine karşı tavır almıştı.⁵³ Hatta Medine’ye dönüşte babasının önüne geçerek Resûlullah izin verene dek onu şehre sokmamıştı.⁵⁴ Resûlullah bu durum hakkında Hz. Ömer’e: “Ya Ömer! Eğer senin Abdullah b. Übey’i öldürtmemi söylediğin zaman bunu yapsaydım, burun kıvrıran çok olurdu. Ama şimdi bunu emretsem kolayca yapı-

⁴⁸ Münâfikûn, 63/7-8.

⁴⁹ Vâkidi, II/419-420; İbn Hişâm, III/320; Taberî, *Târih*, III/606.

⁵⁰ Vâkidi, II/420.

⁵¹ Vâkidi, II/420-421; İbn Hişâm, III/320-321; Taberî, *Târih*, III/608; Beyhakî, IV/62; İbn Hazm, s. 162.

⁵² Taberî, *Târih*, III/608; İbn Seyyidinnâs, II/137; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 1. baskı, Cize 1997, VI/188.

⁵³ İbn Sa’d, II/50.

⁵⁴ İbn Abdilber, *Dürer*, s. 202; İbn Hazm, s. 162; Semhudî, I/315.

lır.” dedi. Hz. Ömer: “Ben anladım ki, Resûlullah’ın kararları benimkilerden çok daha isabetlidir.” demiştir.⁵⁵

İslam ordusu geri dönerken en-Nakî bölgesinin üst tarafındaki Bek’â⁵⁶ kuyusunun yanında insanlara zorluk çıkaran şiddetli bir rüzgâr estiği ve bu sebeple Müslümanların korktuğu⁵⁷ rivayet edilir. Müslümanlar Medine’ye döndüklerinde Rifâ’a b. Zeyd b. et-Tâbût’un öldüğü haberini aldılar. Bu kişi Benî Kaynukâ’ Yahudilerinden biri olup Münafıklara yardım ediyordu.⁵⁸

‘Ubâde b. Sâbit, Abdullah b. Übey’e Rifâ’a b. Zeyd b. et-Tâbût’un öldüğünü Hz. Peygamber’in haber verdiğini söyleyince Abdullah üzüntü içinde dizlerinin üzerine çöke kalmıştı.⁵⁹ Münafıklar açısından işler yolunda gitmiyordu. Hem sevdikleri bir müttefiklerini kaybetmişlerdi, hem de inen ayetlerle birlikte elebaşları olan Abdullah b. Übey halk arasındaki itibarını iyice kaybetmişti. Fakat münafıklar hiçbir fırsatı kaçırmıyorlar ve içlerindeki kini her fırsatta ortaya döküyorlardı.

Münafıkların bir diğer girişimi geri dönüş yolunda Hz. Peygamber’in dışı devesi Kasvânın kaybolmasıyla ortaya çıktı. Müslümanlar her tarafta kaybolan deveyi aramaya başlayınca münafıklardan Zeyd b. el-Lusayt: “Muhammed semanın haberlerini veriyor. Fakat kaybolan devesinin yerini bilmiyor.” demişti. Hz. Peygamber’e vahiyle bu durum haber verilince: “Muhakkak ki, Münafıklardan biri, devemin kaybolmasına sevinerek yaygara koparıyor ve: ‘Allah niçin Muhammed’e devesinin yerini bildirmiyor, hâlbuki Muhammed bundan çok daha büyük şeyleri haber veriyor.’ diyor. Gaybı ancak Allah bilir. Şu anda Allah onun yerini bana haber verdi. Deve karşınızdaki vadide, onun yuları bir ağaca takılmış durumda, haydi getirin.” dedi. Ashab deveyi getirmek için gittiğinde, Resûlullah’ın tarif ettiği şekilde onu bularak getirdiler.⁶⁰ Zeyd b. el-Lusayt’ın bu mucize üzerine samimi bir şekilde iman ettiği⁶¹ rivayet edilmektedir.⁶²

⁵⁵ Taberî, *Târîh*, III/608-609; İbnü'l-Esir, II/194; İbn Seyyidinnâs, II/137; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VI/188.

⁵⁶ Medine’ye 24 mil uzaklıkta bir yerdir (Yâkût el-Hamevî, I/471).

⁵⁷ Müslümanlar bu rüzgârın düşmanları olan Uyeyne b. Hısnın kadın ve çocuklardan başka kimsenin kalmadığı Medine’ye saldırmamasının bir işareti olduğunu düşünerek korkmuşlardı. Müslümanların korkularını haber alan Hz. Peygamber onlara Medine’nin her geçidinde meleklerin beklediğini düşmanların onları geçip Medine’ye saldıramayacağını haber verdi (Bkz. Vâkidi, II/422).

⁵⁸ İbn Hişâm, III/320; Taberî, *Târîh*, III/607; Beyhakî, IV/61; Zehebî, *Târîh*, I/221.

⁵⁹ Vâkidi, II/423.

⁶⁰ Vâkidi, II/423-424; Beyhakî, IV/59-60; Makrîzî, I/211; Şâmi, IV/358-359.

⁶¹ Vâkidi, II/423-425; Beyhakî, IV/59-60; Şâmi, IV/359.

⁶² Kaynaklarda olay bu şekilde aktarılmaktadır. Fakat aynı olayın Tebûk gazvesinde aynı kişi tarafından tekrarlandığı da haber verilmektedir (Vâkidi, III/1009-1010; İbn Hişâm, IV/176-177). Böyle bir olayın aynı kişi tarafından iki defa tekrarlanmasının imkânsızlığı ortadadır. Bize göre daha güvenilir kaynaklardan geldiği için Tebûk gazvesi sırasında böyle bir olay yaşanmış olabilir. Fakat Benî Mustalik gazvesi esnasında bu olayın olması mümkün gözükmemektedir.

Münafıkların bu savaşta en tehlikeli faaliyetleri Hz. Aişe'nin iffeti hakkında bazı dedikoduları ortaya atmalarıydı.

3. İfk Olayı

3. 1. İfk Olayının Ortaya Çıkışı

İfk, kaynaklarda Hz. Aişe'ye iftira edilmesi olayına verilen isimdir. Asıl ve esasından çevrilmiş, gerçeği değiştirilmiş söz demektir.⁶³ Kişiye ansızın ulaşınca kadar, kendisinin bile hiç hissetmediği bir bühtan olduğu da söylenmiştir.⁶⁴

Kaynakların ittifakla bildirdiğine göre İfk olayı Benî Mustalik gazvesinin dönüşünde meydana gelmiştir. Bunun tek istisnası Abdulvâhid b. Hamza'dan gelen bir rivayettir. Bu rivayette İfk olayının Kaza umresi sırasında olduğu bildirilmektedir.⁶⁵

Hz. Peygamber sefere çıkmak istediği zaman hanımları arasında kura çekildi. Kurada hangi hanımı çıkarsa sefere onu da götürürdü. Hz. Peygamber Benî Mustalik gazvesinde de aynı şekilde kura çekti. Kura bu sefer Hz. Aişe'ye çıkmıştı. Resûlullah bu sefere Hz. Aişe ile birlikte çıktı.⁶⁶ Bazı kaynaklarda Benî Mustalik gazvesinde Hz. Peygamber'in yanında Hz. Aişe ile birlikte Hz. Ümmü Seleme'nin de olduğu ifade edilir.⁶⁷ Bu gazve hicab ayetinin⁶⁸ inmesinden sonra meydana gelmişti.⁶⁹

Bu gazve esnasında Hz. Peygamber, hanımlarının yolculuğu ile iki kişiyi görevlendirmişti. Bunlardan biri Resûlullah'ın kölesi Ebû Mevhibe'ydi.⁷⁰

Hz. Aişe veya Hz. Ümmü Seleme hevdece⁷¹ oturduğu zaman hevdeci kaldırıp devenin üzerine koyuyorlardı. Daha sonra iplerle hevdeci sıkıca bağlayıp, devenin yularını alarak götürüyorlardı.⁷²

Hz. Peygamber'in hanımları karargâhın kenarında ikamet ediyorlardı ve oraya hiç kimse yaklaştırılmıyordu. Resûlullah bazen Hz. Aişe'nin, bazen Hz. Ümmü Seleme'nin yanına geliyordu.⁷³

⁶³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık-Nusrettin Bolelli-Abdullah Yücel, İstanbul 1992, V/557.

⁶⁴ İsmet Ersöz, "Kur'an'da İfk Olayı", *Diyanet Dergisi*, Ankara 1988, XXIV/I, 47.

⁶⁵ Taberî, *Târih*, III/619.

⁶⁶ İbn Hişâm, III/325; Taberî, *Târih*, III/611; Beyhakî, IV/63; İbnu'l-Esir, II/195; Diyârbekrî, I/475.

⁶⁷ Vâkidi, I/407; Beyhakî, IV/73.

⁶⁸ Ahzâb 33/53.

⁶⁹ Vâkidi, II/427; İbn Hişâm, III/326.

⁷⁰ Vâkidi, II/427; Makrizî, I/213.

⁷¹ Deve üzerine konulan üstü ve çevresi kapalı tahtirevan.

⁷² Vâkidi, II/427; İbn Hişâm, III/325; Taberî, *Târih*, III/611-612.

⁷³ Vâkidi, II/427-428.

Ordu Medine'ye yaklaştığında Resûlullah bir yerde⁷⁴ mola verdi ve gece olunca insanlara hareket etmeleri için emir verdi. Hz. Aişe bir ihtiyacı için hevdecinden çıkmış ve karargâhtan uzaklaşmıştı.⁷⁵

Hz. Aişe'nin boynunda Resûlullah ile evlendiği zaman annesinin taktığı bir gerdanlık vardı.⁷⁶ Hz. Aişe'nin bu kolyeyi kız kardeşinden ödünç aldığı da rivayet edilmektedir.⁷⁷

Hz. Aişe ihtiyacını giderip karargâha geri döndüğünde boynundaki kolyenin düştüğünü fark etti. Daha önceden gitmiş olduğu yerlerden dönerek gerdanlığı aramaya başladı. Bu sırada ordu hareket etmiş, çevrede sadece birkaç deve kalmıştı. Hz. Aişe orada bir ay kalsa dahi yardımcılarının onu almadan gitmeyeceğini düşünüyordu. Hz. Aişe uzun bir aramadan sonra gerdanlığı bulmayı başarmıştı. Fakat yardımcıları Hz. Aişe'nin hevdecin içinde olduğunu zannederek, hevdeci deveye yüklemişler ve yolculuğa başlamışlardı.⁷⁸ Hz. Aişe karargâha geri döndüğünde orada hiç kimse'nin kalmadığını gördü. Kendisinin yokluğunu fark edince nasıl olsa dönerler deyip elbisesine bürünüp oraya uzandı.⁷⁹

Ordunun artçılığını yapan, yani askeri geriden takip ederek unutulmuş eşyaları vs. alan⁸⁰ Safvân b. Mu'attal es-Sülemî⁸¹ sabaha yakın Hz. Aişe'yi fark etti. Hicâb ayetinin nazil olmasından önce Hz. Aişe'yi görmüş olduğu için onu tanıdı. Safvân b. Mu'attal es-Sülemî orada olduğunu duyurmak için istircâ⁸² çekti. Hz. Aişe onu fark edince hemen yüzünü örtmüştü. Hz. Aişe, Safvân b. Mu'attal'dan istircâ'dan başka hiçbir söz işitmedi.⁸³ Hemen Safvân

⁷⁴ Bazı kaynaklarda mola verilen bu yerin Nahruzzahira olduğu kaydedilir (Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, III/299).

⁷⁵ Vâkidi, II/428; İbn Hişâm, III/325-326; Buhârî, "Tefsir, Sûratu'n-Nûr" 6; Taberî, *Târîh*, III/612; Beyhakî, IV/65.

⁷⁶ Vâkidi, II/428.

⁷⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, III/298; *DGBİT*, İstanbul 1986, I, 483.

⁷⁸ Hz. Aişe'nin bişetten dört yıl sonra doğduğu kabul edilirse İfk olayının yaşandığı sırada henüz 15 yaşlarında genç bir hanımdı (Bkz. Fayda, "Aişe", *DİA*, İstanbul 1989, II/201). Ayrıca Hz. Aişe o dönemde kadınların genel olarak zayıf olduklarını dolayısıyla kendisinin de zayıf olduğunu bildirmektedir. Bu sebeple Hz. Aişe'nin yardımcılarını hevdecin hafifliğinden onun içinde olmadığını anlayamamışlardı (Bkz. Vâkidi, II/427; İbn Hişâm, III/325).

⁷⁹ Vâkidi, II/428; İbn Hişâm, III/326; Buhârî, Tefsir, Sûratu'n-Nûr 6; Taberî, *Târîh*, III/612; Beyhakî, IV/65.

⁸⁰ Süheylî, Safvân'ın askerinin gerisinde kalmasının iki sebebinin olabileceğini ifade eder. Birinci ihtimal, orduyu geriden takip ederek unutulmuş eşyaları sahiplerine teslim etmektir. İkinci ihtimal ise, onun uykusunun ağır olmasıdır. Öyle ki Safvân, Hz. Peygamber'e uykusunun ağır olduğunu şikâyet ederek sabah namazlarına kalkamadığını bildirmiştir (Bkz. Süheylî, VII/32; İbn Seyyidinnâs, II/144-145).

⁸¹ Safvân b. Mu'attal b. Reb'â b. Huzâa b. Muhârib b. Mürrre b. Fâlic b. Zekvân b. Sâlebe b. Süleym, Hendek gazvesinden önce Müslüman olmuştur. Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'in katıldığı tüm savaşlara iştirak etmiştir (Bkz. İbn Abdilber, *el-İstî'âb fi mar'ifeti'l-eshâb*, tah. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut 1992, II/725).

⁸² *Innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciân* (Biz Allah'ın kullarıyız ve biz Allah'a döneceğiz) (Bakara 2/156).

⁸³ Bazı kaynaklarda Safvân b. Mu'attal'ın, Hz. Aişe'yi gördüğü zaman, "*Innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciân*. Resûlullah'ın hanımı! Allah sana rahmet etsin. Niçin burada kaldın?" dediği, fakat Hz. Aişe'nin kendisine karşılık vermediği rivayeti vardır (Bkz. İbn Hişâm, III/326; Taberî, *Târîh*, III/612; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VI/194).

devesini çöktürüp Hz. Aişe'ye sırtını döndü. Hz. Aişe deveye bindikten sonra hızlı bir şekilde askerlere yetişmek için yolculuğa başladılar. Karargâha vardıklarında öğleye yakındı. İşte tam bu sırada karargâhta bir uğultu koptu. Başlarını Abdullah b. Übey'in çektiği bir grup Hz. Aişe hakkında iftira tohumlarını ekmeye başladılar. Fakat Hz. Aişe bu olup bitenlerden haberdar değildi.⁸⁴

Abdullah b. Übey iftiranın ilk tohumlarını burada atmıştı. Abdullah b. Übey, Hz. Aişe'nin Safvân b. Mu'attal'ın devesi üzerinde geldiğini görünce yanındakilere gelenlerin kimler olduğunu sordu. Bunların Hz. Aişe ve Safvân b. Mu'attal olduğunu öğrenince: "Vallahi! Ne o ondan, ne de o diğerrinden kurtulur. Peygamberinizin ailesi, bir adamla gecelemiş, sonra da devesinin yularından tutup yanınıza gelmiş." dedi.⁸⁵

Abdullah b. Übey'in şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Safvân güzel ve genç olduğuna göre, Aişe elbette onu Peygamber'e tercih eder."⁸⁶ Fakat şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki bazı müsteşrikler kendi söylemek istedikleri şeyleri tarihi şahsiyetlere söylttirerek hiç ahlaki olmayan bir yolla okuyucunun kafasında soru işaretleri bırakmak istemişlerdir. Baktığımız onlarca kaynak arasında buna uzaktan yakından benzeyen bir rivayet görmedik. Aynı zihniyette olan bazı yazarlar da (bu rivayeti esas aldıklarını düşünüyörüz) Safvân b. Mu'attal'ın yakışıklı olduğunu eserlerinde kaydetmiş bulunmaktalar.⁸⁷ Hatta ne acıdır ki, aynı hataya Müslüman yazarlar da düşmüşdür.⁸⁸ Bu yolla tarihi gerçeklerle uzaktan yakından alakası olmayan bir bilgi kaynaklara sokulmuş olmaktadır.

3. 2. İfk Olayının Gelişimi ve Medine'deki Yankıları

İslam ordusu Medine'ye döndüğü sıralarda Hz. Aişe ağır bir hastalığa yakalandı. Hz. Aişe olup bitenlerden haberdar değildi. Hz. Peygamber'in ve Hz. Aişe'nin anne ve babasının kulağına bu dedikodular ulaşmıştı. Hiç kimse Hz. Aişe'ye bu konuyla ilgili bir şey söylemiyordu. Fakat eskiden hastalandığında Hz. Peygamber kendisine gösterdiği şefkati artık göstermiyordu. Resûlullah, Hz. Aişe'nin yanına girip selam veriyor ve sadece: "Na-

⁸⁴ Vâkidi, II/428-429; İbn Hişâm, III/326; Buhârî, "Tefsir, Sûratu'n-Nûr" 6; Taberî, *Târîh*, III/612-613.

⁸⁵ Diyârbekrî, I/475; Köksal, XII/64.

⁸⁶ Seligsohn, "Aişe", İA, MEB, Eskişehir, 1997, I/229; Nabia Abbott, *Aishah the Beloved of Mohammed*, Londra 1985, s. 47.

⁸⁷ Rodinson, Maxime, *Hazreti Muhammed*, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul 1980, s. 143; Watt, W. Montgomery, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*, çev. Nazife Şişman, İstanbul 2001, s. 172.

⁸⁸ Heykel, Muhammed Hüseyin, *Hiz. Muhammed Mustafa*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1945, s. 347.

sılsınız?” diyordu.⁸⁹ Hz. Aişe bunun kendi hatası olduğunu düşünmüş ve Resûlullah'ın kendisine küstüğünü sanmıştı.⁹⁰

Bir gece Hz. Aişe tuvalet ihtiyacı için Ümmü Mistah⁹¹ ile beraber giderken, Ümmü Mistah muhtemelen fazla uzun olan elbisesine takılarak tökezledi ve gayri ihtiyari bir şekilde Allah Mistah'ı⁹² kahretsin dedi. Hz. Aişe: “Bedir gazvesine katılan bir adam için ne kötü şey söyledin.” dedi. Bunun üzerine Ümmü Mistah Hz. Aişe'ye kendisi hakkında söylenen sözleri haber verdi.⁹³ Hz. Aişe'ye hakkındaki dedikoduları haber verenin ensardan bir kadın olduğu da rivayet edilir.⁹⁴

Bu duydukları Hz. Aişe'ye çok ağır gelmişti, öyle ki tuvalet ihtiyacı için çıkmasına rağmen oraya gidecek gücü kendinde bulamadı ve geri döndüler. Hz. Aişe'nin hastalığının üzerinden yirmi küsur gün geçmişti. Hastalığı azalmaya başlamıştı. Fakat bu haberden sonra Hz. Aişe'nin hastalığı iyice arttı. Gece gündüz sürekli ağlıyordu. Öyle ki ciğerlerinin parçalanacağını zannetmeye başlamıştı. Hz. Aişe bu olaydan sonra Hz. Peygamber'den izin alarak ailesinin yanına gitti.⁹⁵ Olayın ayrıntılarını onlardan öğrenmek istiyordu. Hz. Aişe evine gelir gelmez, annesine veryansın ederek, niçin insanların söylediklerini kendisine haber vermediğini sordu. Bunun üzerine annesi, Hz. Aişe'ye bu duruma sabır göstermesini, yanında kumaları olan, kocası kendisini seven güzel ve genç bir kadın hakkında bu tür söylentilerin olmasının doğal olduğunu dile getirdi. Hz. Aişe bu duruma fazlasıyla üzül-müştü, bütün geceyi uyumadan ve ağlayarak geçirdi.⁹⁶

Dedikoduların bir hayli çoğalması üzerine Hz. Peygamber kararsızlığa düşerek Hz. Ali ve Üsâme b. Zeyd'i çağırarak onlarla istişare etti. Üsâme b. Zeyd söylenenlerin yalan olduğunu ve Hz. Aişe'de iyilikten başka bir şeyi bilmediğini söyledi. Hz. Ali ise: “Ya Resûlallah! Allah sana bu hususta

⁸⁹ Vâkidi, II/429; İbn Hişâm, III/326-327; Buhâri, “Tefsîr, Sûratu'n-Nûr” 6; Taberî, *Târih*, III/613.

⁹⁰ Taberî, *Târih*, III/613.

⁹¹ Ümmü Mistah bt. Ebî Ruhm b. Muttalib b. Abdumenâf, Hz. Ebû Bekir'in teyzesinin kızıdır (İbn Hişâm, III/327; Beyhâkî, IV/67; İbnü'l-Esir, II/196; Zehebî, *Târih*, I/223). Ümmü Mistah lakabı olup asıl ismi Selma'dır (Bkz. Algül, Hüseyin, “Mistah b. Üsâse”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX/188).

⁹² Muhtemelen Milâdî 598 yılında doğdu. Asıl ismi Avf olup Mistah lakabıdır. Bedir ashâbından olup Resûlullah'ın katıldığı bütün gazvelerde bulunmuş, cesur bir kişidir (Bkz. Algül, “Mistah b. Üsâse”, *DİA*, XXX/188). Annesi, bu iftira olayına karışanlardan biri olduğu için Mistah'a beddua etmişti.

⁹³ Vâkidi, II/429; İbn Hişâm, III/327; Buhâri, “Tefsîr, Sûratu'n-Nûr” 6; Taberî, *Târih*, III/613; Beyhâkî, IV/67.

⁹⁴ Rûdânî, *Cem'u'l-fevâid min câmi'i'l-usul ve mecmâ'z-zevâid*, çev. Naim Erdoğan, İstanbul 2005, VIII/26-27, Hadis no: 7108.

⁹⁵ İbn Hişâm rivayetinde Hz. Aişe'nin bu olaydan önce Resûlullah'tan fazla ilgi görmediği için müteessir olarak izin alıp annesinin evine gittiği kaydedilir. Yani ona göre bu gelişme Hz. Aişe, Hz. Ebû Bekir'in evindeyken yaşanmıştı (Bkz. İbn Hişâm, III/327).

⁹⁶ Vâkidi, II/429-430; İbn Hişâm, III/327-328; Buhâri, “Tefsîr, Sûratu'n-Nûr” 6; Taberî, *Târih*, III/613-614.

bir sınırlama koymamıştır. Onu boşa ve başka bir kadınla nikâhlan. Fakat Aişe'nin cariyesine sor, o sana doğruyu söyler." dedi.⁹⁷

Uzun bir süre vahyin inmemiş olması gerçekten büyük bir sıkıntıyı beraberinde getirmişti. Şimdi bir an için vahyin gelmediğini düşünelim. Hz. Aişe'nin suçsuz olduğu kesin bir şekilde ispatlanabilir miydi? İki kişi arasında cereyan eden bir olay ve bu iki kişi sanık mevkiindeydiler. O hâlde başka şahit de olmadığına göre vahiyle hakikat bildirilmese Hz. Aişe ve Safvân b. Mu'attal'ın suçsuzluğuna birçok insan inanmayacaktı. Bu durumda Hz. Peygamber sürekli bir sıkıntının, kuşkunun içinde kalacaktı. İşte bu sebeple Hz. Ali, Hz. Aişe'yi sevmediğinden değil, Hz. Peygamber'in üzülmeye dayanmadığı için ona Hz. Aişe'yi boşamasını tavsiye etti. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde göreceğimiz gibi Hz. Peygamber'e vahiy inmeye başladığı sırada Hz. Aişe'nin ifadesiyle anne ve babası söylenenleri doğrulayacak bir vahyin gelmesinden oldukça korkmuşlardı. Öyle ki neredeyse korkudan öleceklerdi. Söylenen bu sözler anne ve babasının psikolojisini dahi bu denli etkilemişken kocasının damadının bu söylenenlerden etkilenecek böyle bir tavsiyede bulunması düşmanca bir tavır olarak değerlendirilmemelidir.

Fakat durum ne olursa olsun Hz. Ali'nin yaklaşımı doğru bir yaklaşım değildi. Çünkü Hz. Peygamber'in eşini boşamasıyla problem halledilmeyecekti. Daha sonra iffetli bir Müslüman kadının başına aynı şey geldiğinde kocası Hz. Peygamber'i örnek alarak eşini boşayacaktı.⁹⁸

Bu iki istişareden sonra Hz. Peygamber, Berîre'yi⁹⁹ çağırarak Hz. Aişe hakkında ne düşündüğünü sordu. Berîre, Hz. Aişe'nin altından daha değerli olduğunu, onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmediğini, eğer bu söylenenler gerçek ise Allah'ın bunu kendisine haber vereceğini söyledi. Ardından genç bir kız olan Hz. Aişe'nin tek kusurunun hamur yoğurduktan sonra yattığını ve evin geçisinin gelerek hamuru yediğini, bu sebeple kendisini birçok kez kınadığını söyledi.¹⁰⁰

⁹⁷ Vâkidi, II/430; İbn Hişâm, III/329; Buhârî, "Tefsîr, Sûratu'n-Nûr" 6; Taberî, *Târîh*, III/615; Makrizî, I/214.

⁹⁸ Ali Aksu, "İfk Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *CÜİFD*, Sivas 2004, VIII/I, 10.

⁹⁹ Zehebî (ö. 748/1347), İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350) ve Zerkeşî (ö. 794/1392) bu hadisede şahitliğine başvuru olan kişinin Hz. Aişe'nin azatlısı olan Berîre olmadığını iddia ederler. Onlar, Berîre'nin bu olaydan çok sonra Hz. Aişe tarafından satın alınıp azat edildiğini belirtirler. Onlara göre bu tarihte Berîre eski efendisinin hizmetindeydi (Bkz. Zehebî, *Târîh*, I/222-226; İbn Kayyım el-Cevziyye, III/305; Zerkeşî, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yöneltilmiş Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul, Ankara 2007, s. 171-172). Fakat Hz. Aişe'nin onu alıp azat etmesinden önce de Berîre'nin ara sıra Hz. Aişe'ye hizmet ettiği kaynaklarda geçmektedir (Bkz. Emin Aşıkutlu, "Berîre", *DİA*, İstanbul 1992, V/503-504).

¹⁰⁰ Vâkidi, II/430; İbn Hişâm, III/329; Buhârî, "Tefsîr, Sûratu'n-Nûr" 6; Taberî, *Târîh*, III/615; Beyhakî, IV/68.

Bazı rivayetlerde Berîre geldiği zaman Hz. Ali'nin kalkarak ona sert bir tokat vurduğu¹⁰¹ ve Resûlullah'a doğru söyle dediği rivayet edilir.¹⁰²

Daha sonra Hz. Peygamber Zeyneb b. Cahş'ı çağırarak onun da görüşünü dinledi. Hz. Zeyneb, Resûlullah'ın hanımları içinde Hz. Aişe'ye denk sayılabilecek tek hanımı idi. Bu yüzden Hz. Aişe, Hz. Zeyneb'in rekabet sebebiyle kendisini kötölemesinden korkmuştu. Hz. Zeyneb, "Görmediğimi gördüm demekten gözlerimi, duymadığımı duydum demekten kulaklarımı koruyorum. Onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum." dedi.¹⁰³

Sonra Hz. Peygamber, Ümmü Eymen ile istişare etti. Ümmü Eymen de Hz. Zeyneb'in söylediği gibi: "Görmediğimi gördüm demekten gözlerimi, duymadığımı duydum demekten kulaklarımı koruyorum. Onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum." dedi.¹⁰⁴

Bazı kaynaklarda: "Resûlullah gerçeği haber verecek olan vahyin de gecikmesi ile oldukça sıkılmıştı. Zamanının çoğunu evinde geçiriyordu. Bu durumu ashabına danıştı. Hz. Ömer yanına gelerek; 'Ya Resûlallah! Allah senin bedenine pis sinekleri kondurmazken, bedenini böyle pisliklerden koruyorken, nasıl olur da aileni böyle kötü bir işten koruması?' dedi. Hz. Osman ise; 'Gölgeni insanlar basmasın veya pisliklerin üzerine düşmesin diye yere düşürmeyen Allah, nasıl olur da ailenin ırzını insanların kirletmesine izin verir.' dedi. Sonra Hz. Ali gelerek; 'Ya Resûlallah! Hatırlıyor musun? Sen bize namaz kıldırırken Cebrail sana gelerek terliklerinin pis olduğunu onları çıkartman gerektiğini bildirmişti. Terliğindeki pislik sana bildirildiği, onları çıkartman gerektiği sana emredildiği hâlde nasıl olur da ailene bir pislik bulaşıp da onu çıkartman sana emredilmesin.' dedi. Daha sonra Hz. Ali oldukça üzgün olan Hz. Peygamber'e ailesini boşamasını önerdi."¹⁰⁵ şeklinde bir rivayet bulunmakla birlikte ilk dönem kaynaklarında geçmeyen bu rivayete biraz şüpheyle yaklaşmak gerektiğini düşünüyoruz.

Hz. Peygamber bütün bu istişarelerden sonra minbere çıkarak: "Bana ve aileme eziyet eden bu kimselerden beni kim kurtarır? Vallahi! Öyle bir ada-

¹⁰¹ Süheylî, olayın vuku bulduğu sırada Berîre'nin cariye değil hür olduğunu kaydeder. Bu sebeple Hz. Ali'nin kendisine vuramayacağını ve Resûlullah'ın da buna izin vermeyeceğini belirtir. Süheylî: "Bence Hz. Ali Berîre'ye doğru söylemesini biraz sertçe söylemiştir. Ayrıca yalan söyleyip Allah ve Resûlüne itaatten çıktığı takdirde kendisini dövmele tehdit etti." demektedir (Bkz. Süheylî, VII/33). Fakat Süheylî'nin verdiği bilgi yanlıştır. Çünkü Berîre 9/630 yılı civarında azat edilmişti (Bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, III/305; Aşıkutlu, "Berîre", *DİA*, V/503).

¹⁰² İbn Hişâm, III/329; Taberî, *Târîh*, III/615; İbnu'l-Esir, II/197; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VI/197.

¹⁰³ Vâkidî, II/430; Buhârî, "Tefsîr, Sûratu'n-Nûr" 6; Beyhakî, IV/72; İbn Seyyidinnâs, II/143; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, çev. Bekir Karlığa-Bedreddin Çetiner, İstanbul 1996, XI/5796; Makrizî, I/214.

¹⁰⁴ Vâkidî, II/430-431; Makrizî, I/214.

¹⁰⁵ Diyârbekrî, I/477.

ma iftira ediyorlar ki, bugüne kadar onda hayırdan başka bir şey görmedim. Benimle birlikte olması müstesna hiç evime girmedi.” dedi.¹⁰⁶ Bazı kaynaklarda Hz. Peygamber’in bu konuşmayı istişareleri yapmadan önce yaptığı kaydedilir.¹⁰⁷

Bunun üzerine Üseyd b. Hudayr¹⁰⁸ ayağa kalkarak: “Ya Resûlallah! Eğer bu kişi Evs kabilesinden ise biz ona kâfi geliriz. Eğer kardeşlerimiz Hazrec kabilesinden ise emret gereğini yerine getirelim. Vallahi! Bu insanların boyunlarının vurulması haktır.” dedi. Bunun üzerine Sa’d b. ‘Ubade kabile asabiyyetinin verdiği öfkeyle ayağa kalkarak: “Vallahi! Yalan söylüyorsun, senin onu öldürmeye gücün yetmez. Eğer bu iftiracıların kendi kabilenden olduğunu bilsen bunu söylemezdin, ancak biliyorsun ki onlar Hazrec’tendir. Üseyd b. Hudayr ayağa kalkarak: “Vallahi! Sen yalan söylüyorsun. Sen münaфіksın ki onlar adına hareket ediyorsun.” dedi. Bu konuşmalardan sonra iki kabile üyeleri arasında sesler yükselmeye başladı. Resûlullah minberden aşağı inip onları sakinleştirdi.¹⁰⁹

3. 3. Hz. Aişe’nin Masumiyetinin Ortaya Çıkması ve Sonuçları

Dedikoduların ortaya çıkmasının üzerinden bir ay¹¹⁰ geçmesine rağmen durumu aydınlatan bir vahiy hâlâ inmemişti.¹¹¹ Hz. Peygamber, Hz. Aişe’nin yanında anne, babası ve ensardan bir kadın da varken gelerek oturdu ve: “Ya Aişe, bana senin hakkında bazı şeyler ulaştı. Eğer bu söylenenlerden uzaksan, Allah senin masumiyetini ortaya koyacaktır. Fakat insanların söylediği böyle bir günaha bulaşmış isen Allah’a tövbe et, çünkü kul günahını itiraf eder ve tövbe ederse, Allah onun tövbesini kabul eder.” dedi. Hz. Peygamber sözünü bitirdiğinde Hz. Aişe’nin hüznü o derece arttı ki, göz pınarları kurumuştu. Hz. Aişe babasına dönerek Resûlullah’a karşılık vermesini istedi, fakat Hz. Ebû Bekir: “Resûlullah’a ne cevap vereceğimi bilemiyorum.” dedi. Bunun üzerine Hz. Aişe, annesine dönerek Resûlullah’a karşılık vermesini istedi. Annesi de, Hz. Ebû Bekir’in verdiği cevabı verdi. Bunun üzerine Hz. Aişe: “Muhakkak siz söylenen sözlerin etkisi altında kalmış durumdasınız, eğer ben bu söylenenlerle hiçbir alakam yok desem ba-

¹⁰⁶ Vâkidi, II/431; Buhârî, Tefsîr, “Sûratu’n-Nûr” 6; Makrîzî, I/214; İbn Hacer el-Askalânî, VII/491.

¹⁰⁷ İbn Hişâm, III/328; Taberî, *Târîh*, III/614; İbnu’l-Esir, II/197.

¹⁰⁸ Bazı kaynaklarda ilk konuşma yapan kişinin Sa’d b. Mu’az olduğu belirtilmektedir (Bkz. Vâkidi, II/431-432; Beyhâkî, IV/69-70; İbn Seyyidinnâs, II/142; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI/5794-5795; Makrîzî, I/214-215.

¹⁰⁹ İbn Hişâm, III/328-329; Taberî, *Târîh*, III/614-615; İbnu’l-Esir, II/197; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI/197.

¹¹⁰ Bazı kaynaklarda Hz. Aişe’nin masum olduğunu ortaya çıkaran ayetlerin Hz. Peygamber’in Medine’ye ulaşmasından 37 gün sonra nazil olduğu belirtilmektedir (Bkz. Süheylî, VII/41; Makrîzî, I/216).

¹¹¹ Vâkidi, II/432; Makrîzî, I/215; İbn Hacer el-Askalânî, VII/492.

na inanmazsınız, fakat Allah biliyor ben bu söylenenlerden uzak olduğum hâlde, söylenen şeyi yaptım desem, beni tasdik edersiniz. Vallahi! Size bu hususta verebileceğim tek örnek, Hz. Yusuf'un babasının söyledikleridir. *'Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenilecek de ancak Allah'tır.'*¹¹² dedi. Hz. Aişe, bu duruma çok fazla öfkelenmişti, yatağın üzerine uzandı. Fakat Allah'ın, onun masumiyetini ortaya çıkaracağına olan inancı tamdı.¹¹³

Bu olay Hz. Ebû Bekir'i de çok fazla üzmüştü: "Vallahi! Araplar içinde Ebû Bekir ailesi kadar sıkıntı çeken başka bir aile bilmiyorum. Böyle bir söylenti, bize Allah'a ibadet etmediğimiz cahiliye döneminde bile söylenmemişti." dedi. Hz. Ebû Bekir kızarak Hz. Aişe'ye yöneldi. Hz. Aişe ise: "Vallahi! Söylediğiniz bu şey yüzünden Allah'a tövbe etmeyeceğim." dedi.¹¹⁴

Hz. Aişe Allah'ın kendisini bu sıkıntılardan kurtaracağını biliyordu. Resûlullah'ın bir rüya görmesini veya kendisine Allah'ın bir şekilde masumiyetini haber vereceğini umuyordu. Fakat namazlarda okunacak olan bir Kur'an ayeti ile bu sıkıntıdan kurtarılacağını tahmin etmiyordu.¹¹⁵

Bu konuşmaların hemen sonrasında Hz. Peygamber'i vahiy hâli kapladı. Hz. Peygamber elbisesiyle yüzünü kapattı. Hemen Resûlullah'ın başının altına deriden bir yastık kondu. Hz. Aişe masumiyetini ortaya çıkaracak bir vahiy inceğini düşünerek seviniyordu. Fakat anne ve babası insanların söylediği şeyleri doğrulayan bir vahyin gelmesinden oldukça korkuyorlardı. Hz. Aişe'nin ifadesiyle, neredeyse korkudan öleceklerdi. Hz. Peygamber vahiy hâlimden açılınca alnındaki ter damlalarını sildi ve gülerek:¹¹⁶ "Müjde! Ey Aişe! Allah masumiyetini ortaya çıkardı." dedi. Hz. Ebû Bekir kalkarak kızının başını öptü.¹¹⁷ Annesi Hz. Aişe'ye, kalkıp Resûlullah'a teşekkür etmesini söyledi. Fakat Hz. Aişe teşekkür etmeyeceğini, yalnızca Allah'a teşekkür edeceğini söyledi.¹¹⁸ Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'a böyle söylediği için kızını kınamıştı.¹¹⁹

¹¹² Yûsuf, 12/18.

¹¹³ Vâkidi, II/432-433; İbn Hişâm, III/329-330; Taberî, *Târih*, III/615-616; Beyhakî, IV/70-71; Makrîzi, I/215.

¹¹⁴ Vâkidi, II/433; Makrîzi, I/215.

¹¹⁵ Vâkidi, II/433; İbn Hişâm, III/329; Buhârî, "Tefsîr, Sûratu'n-Nûr" 6; Beyhakî, IV/71.

¹¹⁶ Hz. Peygamber'in gülmesi çok itidalli idi. Kahkaha şeklinde güldüğü kaynaklarda hiç zikredilmemiştir. Fakat bu olayda azı dişleri görünecek şekilde güldüğü rivayet edilmektedir (Bkz. Kasım Tahtavî, *Peygamberin Gülmesi ve Ağlaması*, çev. Ali Rıza Güneş, İstanbul 2005, s. 46).

¹¹⁷ Süheylî, VII/41.

¹¹⁸ Vâkidi, II/433-434; Buhârî, "Tefsîr, Sûratu'n-Nûr" 6; Taberî, *Târih*, III/616; Makrîzi, I/215.

¹¹⁹ Köksal, XII/82.

Bu sırada Nûr suresinin ilgili ayetleri nazil olmuştu.¹²⁰ Hz. Peygamber derhal sevinçle insanların arasına çıktı. Minbere çıkıp Allah'a layık olduğu şekilde şükretti ve Hz. Aişe'nin masumluğunu müjdeleyen ayetleri okudu.¹²¹

Hz. Aişe ve Safvân b. Mu'attal'ın masumiyetini ortaya koyan ayetlerin nazil olmasından sonra bu iftirayı yayanlara kazf cezası uygulandı. Bazı kaynaklarda kazf cezasının Abdullah b. Übey, Mistah b. Üsâse ve Hassân b. Sâbit'e uygulandığı belirtilmektedir.¹²² Bazılarında Mistah b. Üsâse, Hassân b. Sâbit ve Hamne b. Cahş'ın isimleri verilir.¹²³ Bazılarında ise Abdullah b. Übey, Mistah b. Üsâse, Hassân b. Sâbit ve Hamne b. Cahş'a kazf cezasının uygulandığı kaydedilir.¹²⁴ Hz. Aişe'ye atfedilen başka bir rivayette Abdullah b. Übey'e iki kere kazf cezası vurulduğu bildirilmektedir.¹²⁵ İbnü'l-Esîr, Hassân b. Sâbit'e kazf cezasının tatbik edilmediğini iddia etmektedir.¹²⁶ Vâkidî (ö. 207/822) Abdullah b. Übey'e kazf cezasının vurulmadığını belirten bir rivayetten sonra: "Bizce doğru olan da budur." der.¹²⁷ Vâkidî'nin tespiti bize göre de doğru olmalıdır. Çünkü iki sebepten Abdullah b. Übey'e kazf cezası vurulmaması gerekiyordu. İlki kazf, ancak itirafla veya bir delille sabit olur. O ise iftira ettiğini itiraf etmedi. Ayrıca hiç kimse onun iftirada bulunduğu dair şahitlik etmedi. Abdullah b. Übey bunları açıkça konuşmayacak kadar zeki bir insandı. O kendi gibi münafıklar arasında bu tür konuşmaları yapmıştı.¹²⁸ İkincisi kavmi içinde güçlü bir konuma sahip olan Abdullah b. Übey'e kazf cezası vurulması durumunda bu durum çeşitli karışıklıklara sebep olabilirdi.¹²⁹

İbn İshâk'tan aktarılan bir rivayete göre Müslümanlardan biri Hassân ve arkadaşlarına uygulanan kazf cezasıyla ilgili bir şiir söylemiştir. Bu şiirde Hassân, Hamne ve Mistah'ın yaptıkları bu çirkin iftiradan ve Resûlullah'a verdikleri sıkıntılardan ötürü Allah'ın gazabını üzerlerine çektikleri ve böyle bir cezayı hak ettikleri vurgulanmıştır.¹³⁰

¹²⁰ Nûr, 24/11-20.

¹²¹ Vâkidî, II/434; İbn Hişâm, III/330; Taberî, *Târîh*, III/616.

¹²² Vâkidî, II/434; Ya'kûbî, II/35.

¹²³ İbn Hişâm, III/330; Belâzuri, *Ensâb*, I/343; Taberî, *Târîh*, III/616; Beyhâkî, IV/74.

¹²⁴ Mehmed Vehbi, *Hulâsatu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, İstanbul 1979, IX-X/3695.

¹²⁵ Köksal, XII/84.

¹²⁶ Hüseyin Elmalı, "Hassân b. Sâbit", *DİA*, İstanbul 1997, XVI/400.

¹²⁷ Vâkidî, II/434.

¹²⁸ İbn Kayyım el-Cevziyye, III/302; Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim'in Öz Tefsiri*, İstanbul 1995, IV/204-205.

¹²⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, III/302; Ateş, IV/204-205.

¹³⁰ İbn Hişâm, III/336; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI/199-200.

3. 4. Kur'an'da İfk Olayı

Hz. Aişe'nin masumiyetini ortaya çıkaran ayetler Nûr suresinin 11-20. ayetleridir. Kur'an'da İfk olayının özellikle psikolojik ve sosyolojik sebepleri üzerinde durulur. Tarihi rivayetlerde gözden kaçan birçok noktayı Kur'an ortaya koymuştur.

İfk olayı denilince akla sadece dört isim gelmektedir. Bu kişiler Abdullah b. Übey, Mistah b. Üsâse, Hassân b. Sâbit ve Hamne b. Cahş'tır. Fakat Kur'an'da İfk olayını ortaya atan grup hakkında Usbe¹³¹ tabiri kullanılmakta olup bu tabirin on ile kırk kişi arasındaki bir topluluk hakkında kullanılması yaygındır.¹³² Bazı kaynaklarda bu olaya karışanların çoğunluğu Hazrec'den on sekizi aşkın kişi olduğu rivayet edilir.¹³³ Ayrıca ayetlerde bunun bir kötülük değil aksine bir hayır olduğu belirtilmektedir. Gerçekten çok büyük sıkıntılar çekmelerine rağmen gelen bu vahiyyle birlikte bütün Müslümanlar ve özellikle Hz. Aişe çok rahatlamıştı. Hz. Aişe kendisi hakkında inen bu ayetlerle her zaman kıvanç duymuştur.¹³⁴

Buna mukabil batılı müsteşriklerden Selighsohn, ifk olayının Hz. Aişe'yi Hz. Peygamber'in gözünden düşürdüğünü söyler. Bu yazara göre Hz. Peygamber, Hz. Aişe'nin masumiyetini ortaya koyan ayetleri kendi uydurmuştu. Fakat Hz. Peygamber'in kafasında bazı şüpheler kaldığını bu sebeple daha sonraki seferlerde Hz. Aişe'yi yanına almadığını ifade etmiştir.¹³⁵

Bu yazarın yorumunun isabetli olmadığını göstermek için şu rivayet yeterlidir. 629 yılında Amr b. Âs kumandasında gönderilen Zâtu's-Selâsil seriyesinin dönüşünde Amr b. Âs ilk Müslümanlardan birçoğunun başına komutan olarak getirilmiş olmanın gururuyla Hz. Peygamber'in nazarında çok kıymetli biri olduğunu düşünmüştü. Bu sebeple insanlar içinde en sevdiği kişinin kim olduğunu sormuş, Hz. Peygamber de Aişe diye cevap vermişti. Bunun üzerine erkeklerden en sevdiği kişinin kim olduğunu sormuş Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in de aralarında bulunduğu birçok isim saymıştı. Amr b. Âs sıranın kendisine gelmeyeceğinden korkarak sormaya devam etmekten vazgeçmişti.¹³⁶ Bu rivayet Hz. Peygamber'in nazarında Hz. Aişe'nin ne kadar değerli olduğunu ifk olayının onun kıymetinden hiçbir şey eksiltmediğini göstermek için yeterlidir. Nitekim Caeta-

¹³¹ Nûr, 24/11.

¹³² Vehbe Zuhayli, *Tefsîru'l-münîr*, çev. Komisyon, İstanbul 2005, IX/413-414.

¹³³ Aksu, "İfk Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *CÜİFD*, VIII/I, 16.

¹³⁴ İbn Sa'd, VIII/50; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, tah. Şuayb el-Arnaût, 2. baskı, Beyrut 1982, II/141.

¹³⁵ Selighsohn, "Âişe", *İA*, MEB, Eskişehir 1997, I/229.

¹³⁶ Buhârî, "Kitâbu'l-Megâzi" 63-64; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VI/501.

ni bu olaydan sonra Hz. Peygamber'in yanında Hz. Aişe'nin kıymetinin daha da arttığını söyler.¹³⁷

İfk'le ilgili ayetlerde elebaşılık yapan kimseye büyük bir azabın dokunacağı bildirilmektedir. Kaynaklarda bu elebaşının kim olduğu hususunda ihtilaf vardır. Ayette geçen elebaşının Hassân b. Sâbit olduğunu söyleyenler olmuştur.¹³⁸ Ayette belirtilen büyük azabın ise Hassân b. Sâbit'in kör olması olduğu bildirilmiştir.¹³⁹ İbn Kesir bu görüşün yanlış olduğunu çünkü Hassân'ın faziletleri ve menkıbeleri çok olan bir sahabi olduğunu bildirir.¹⁴⁰ Bize göre de Hz. Peygamber'in onun hakkında: "Hassân, Müminler ve Münafıklar arasında bir perdedir. O Münafıkları sevmez, Müminlere de buğuz etmez."¹⁴¹ dediği bir kişinin böyle büyük bir azap tehdidinin muhatabı olması mümkün değildir. Ya'kûbî ise günahın büyüğünü üstlenenin Hamne bt. Cahş olduğunu bildirir.¹⁴² Taberî ise bu kişilerin Abdullah b. Übey, Mis-tah ve Hamne bt. Cahş olduğunu kaydeder.¹⁴³ Fakat Abdullah b. Übey haricindeki kişiler samimi birer Müslümandı. Bu kişilerin bu olayda yer almalarının sebebinin ayrı bir başlık altında ileride inceleyeceğiz. Genel olarak kabul edilen görüşe göre bu kişi Abdullah b. Übey'di. Geçen bölümlerde Abdullah b. Übey'in su yüzünden çıkan kavgayı büyütme çabıştığını görmüştük. Kendisi hakkında inen ayetlerle Abdullah b. Übey büyük bir itibar kaybı yaşamıştı. Bu sebeple dikkatlerin başka bir yöne çekilmesi onun için büyük bir rahatlama vesilesi olacaktı. Bu sebeple olayın elebaşılığını o üstlenmişti. Nitekim İbn Hişâm bu kişinin Abdullah b. Übey olduğunu İbn İshâk'ın kesin bir şekilde zikrettiğini beyan eder.¹⁴⁴ Ayrıca Emevî halifelerinden Hişâm b. Abdumelik'in günahın büyüğünü üstlenen kişinin Hz. Ali olduğunu iddia ettiğini kaynaklar haber vermektedir. Fakat Zührî (ö. 124/742) bu kişinin Abdullah b. Übey olduğunu kesin bir şekilde kendisine bildirmiştir.¹⁴⁵

Nûr suresinin on ikinci ayetinin ise Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd hakkında nazil olduğu bildirilir. Buna göre, ayetlerin inmesinden evvel Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin hanımı Ebû Eyyûb'e: "Aişe hakkında söylenen sözleri işitmiyor

¹³⁷ Leone Caetani, *İslâm Târihi*, trc. Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul 1925, IV/158.

¹³⁸ İbn Hişâm, III/331; Beyhakî, IV/73; Zehebî, *Târih*, I/230; İbn Kesir, *Tefsîr*, XI/5803.

¹³⁹ Beyhakî, IV/73; Zehebî, *Târih*, I/230; İbn Kesir, *Tefsîr*, XI/5803.

¹⁴⁰ İbn Kesir, *Tefsîr*, XI/5803.

¹⁴¹ Vâkidî, II/439.

¹⁴² Ya'kûbî, II/35.

¹⁴³ Taberî, *Târih*, III/614.

¹⁴⁴ İbn Hişâm, III/331; Belâzurî, *Ensâb*, I/343; Mehmed Vehbi, IX-X/3695.

¹⁴⁵ Beyhakî, IV/72-73; Talat Koçyiğit, "Zührî", *İA*, MEB, Eskişehir 1997, XIII/646; Horovitz, Josef, *İslâmi Tarihçiliğin Doğuşu*, çev. Ramazan Altınay-Ramazan Özmen, Ankara 2002, s. 60-61.

musun?” demiş. Bunun üzerine Ebû Eyyûb el-Ensârî: “Duyuyorum. Fakat bunlar yalandır. Ya Ümmü Eyyûb! Sen böyle bir şey yapar mısın?” diye sormuş. Ümmü Eyyûb’un: “Vallahi! Yapmam.” demesi üzerine o: “Aişe senden daha hayırlıdır.” şeklinde mukabelede bulunmuştur.¹⁴⁶ Bu ayetin muhatabının Übey b. Ka’b olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁴⁷

İslam’ın çok güzel bir prensibi ilgili ayetlerden öğreniliyor. Kişi suçu ispatlanıncaya kadar suçsuz hükmündedir. Kur’an her hususta olduğu gibi burada da güzel bir prensip ortaya koymuş, böyle bir iddiayı savunanların dört şahit getirmeleri gerektiğini bildirmiştir. Zaten meydana gelen olay, şüphe celbedecek bir olay değildir. Zira Müminlerin annesi Hz. Aişe, Safvân b. Mu’attal’ın binisi üzerinde öğle vakti, bütün ordunun gözleri önünde, Hz. Peygamber aralarında iken gelmiştir. Şayet itham edildikleri kötülüğü yapmış olsalardı herkesin gözü önünde gelmezler gizlice gelirlerdi.¹⁴⁸

Nûr suresi on dördüncü ayette Allah’ın merhameti olmasaydı, bu iftiradan dolayı iftiracılar büyük bir azabın dokunacağı bildirilmektedir. Taberî: “Ayette işaret edilen ve tövbeleri kabul edilerek Allah’ın merhametine nail olanlar arasına Hassân b. Sâbit, Mistah b. Üsâse, Hamne bt. Cahş gibi Müslümanlar ve Abdullah b. Übey gibi münafıklar girmemişlerdir.” demektedir.¹⁴⁹ İbn Kesîr ise ayette kastedilen ve tövbeleri kabul edilenlerin Hassân b. Sâbit, Mistah b. Üsâse ve Hamne bt. Cahş gibi Müslümanlar olduğunu belirtir. Abdullah b. Übey ve onun gibilerin ise bu gruba dâhil olmadığını bildirir.¹⁵⁰

Nûr suresi on beşinci ayette ise iftiracıların bu olayı önemsiz görerek boş lafa daldıkları bildirilmektedir. Bize göre olaya Müslümanlar arasından ismi karışanların en büyük yanılmasını bu ayet ortaya koymaktadır. Bazı Müslümanlar Hz. Aişe hakkındaki dedikoduları önemsiz bir gıybet konusu gibi görerek, çeşitli meclislerde dile getiriyorlardı. Kaynaklarda bir atf bulunmamakla beraber bize göre bu olayın yayılmasında Hz. Aişe’nin hastalığı da etkili olmuştur. Bazı insanlar Hz. Aişe’nin Hz. Peygamber’e ihane-tinin cezası olarak böyle bir hastalığa yakalandığını dile getirmiş olabilirler.

Münafıklar olayı bilinçli bir şekilde organize ediyordu. Bu olay sayesinde Hz. Peygamber’in ve Müslümanların ne kadar büyük bir sıkıntıya maruz

¹⁴⁶ Vâkidî, II/434; İbn Hişâm, III/330-331; Taberî, *Târih*, III/617; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI/5804-5805.

¹⁴⁷ Vâkidî, II/434; İbn Hişâm, III/330-331.

¹⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI/5805.

¹⁴⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân an te’vîl âyi’l-Kur’ân*, çev. Kerim Aytekin-Hasan Karakaya, İstanbul 1996, VI/126.

¹⁵⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI/5806.

kalacaklarını biliyorlardı. Saf mizaçlı bazı Müslümanlar ise bu olaydan Hz. Peygamber'in ve İslam toplumunun ne derece büyük bir yara alacağını hesaba katmıyorlardı. Nitekim bu bir aylık süre Hz. Peygamber'in elini kolunu bağlamış ve hiçbir icraat yapılamamıştır.

Hz. Aişe'nin masumiyetini ortaya koyan ayetler indikten sonra Hz. Ebû Bekir, ihtiyaç sahibi olan akrabası Mistah'a, Hz. Aişe'ye iftira edenler arasında olduğu için yardım etmemek için yemin etti. Fakat bu hususla ilgili: “*İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere (mallarından) vermeyeceklerine yemin etmesinler, bağışlasınlar; feragat göstersinler. Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir.*”¹⁵¹ ayeti inince bu yemininden vazgeçmiştir.¹⁵² Bununla birlikte Hz. Ebû Bekir'in, Mistah'ı hicveden bir şiir söylediği rivayet edilmiştir.¹⁵³

Abdullah b. Abbas'ın, Hz. Aişe ile ilgili ayetleri tefsir ederken şöyle söylediği rivayet edilir: “Allah Hz. Yusuf'u Züleyha'nın ehlinden bir şahitle, Hz. Musa'yı Yahudilerin sözlerinden bir taşla, Hz. Meryem'i oğlunun beşikte konuşmasıyla, Hz. Aişe'yi ise Kur'an ile haklarında söylenenlerden beri etmiştir. Allah bunu muhakkak Resûlullah'ın mertebesinin yüceliğini ortaya çıkarmak için yapmıştır.”¹⁵⁴

Zemahşerî de (ö. 538/1144) Hz. Aişe hakkında inen ayetlerle ilgili şöyle demiştir: “Eğer Kur'an'ı incelesen ve orada asilere vaat edilen cezaları araştırırsan, Yüce Allah'ın Hz. Aişe'ye yapılan iftiraya öfkelenmediği kadar hiçbir şeye öfkelenmediğini görürsün.”¹⁵⁵

3. 5. İfk Olayına İsmi Karışanlar

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İfk olayına ismi karışanlar çoğunluğunu Münafıkların oluşturduğu bir topluluktur. Fakat dört kişinin ismi bu olayda öne çıkmaktadır. Bunlar Abdullah b. Übey, Mistah b. Üsâse, Hassân b. Sâbit ve Hamne bt. Cahş'tır.

Bu olayın elebaşılığını yürüten Abdullah b. Übey'in niçin böyle bir faaliyete giriştiği bellidir. Geçen bölümlerde yer yer belirttiğimiz gibi Abdullah b. Übey, Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden önce Medine'nin kralı olmak

¹⁵¹ Nûr, 24/22.

¹⁵² İbn Hişâm, III/331; Buhârî, “Tefsir, Sûratu'n-Nûr” 6; Taberî, *Târîh*, III/617-618; Beyhakî, IV/71.

¹⁵³ Rûdânî, VIII/28-30, Hadis no: 7110.

¹⁵⁴ Mehmed Vehbi, IX-X/3709; Köksal, XII/85-86.

¹⁵⁵ Zerkeşi, s. 170.

üzereydi. Hz. Peygamber'in Medine'ye gelmesiyle birlikte onun bu hayalleri suya düşmüştü. Bunun tek sorumlusunun Hz. Peygamber olduğunu düşünen Abdullah b. Übey, Müslüman olmuş görünmesine rağmen içten içe her zaman Hz. Peygamber'e kin besliyordu ve bu kinini her fırsatta ortaya döküyordu. İfk olayı ona böyle bir fırsatı vermişti.

Hassân b. Sâbit'in ise niçin bu olayda Hz. Aişe'nin aleyhine konuştuğu kaynaklarda zikredilmemektedir. Çağdaş siyer yazarlarından bazıları Hassân ile Safvân'ın aralarının açık olduğunu Hassân'ın iftiracılarla birlikte hareket etmesinin sebebinin bu dargınlık olduğunu belirtirler.¹⁵⁶ Fakat ilk dönem kaynaklarında böyle bir bilgi yer almadığı için kesin bir şey söylemek güçtür. Durum ne olursa olsun Hassân b. Sâbit daha sonra yaptıklarına pişman olmuş ve Hz. Aişe'yi öven şiirler söylemiştir. Ayrıca bu şiirlerinde kendisinin böyle bir şeyi söylemediğini sadece bazı dedikoducuların bunu kendisine atfettiklerini iddia eder.¹⁵⁷ Hz. Aişe, Hassân b. Sâbit'ten hep iyilikle bahsederdi. Bir gün Urve b. Zubeyr'in, Hassân'a küfrettiğini işitince: "Ey oğulcuğum! Ona küfretme. Çünkü o, 'Benim, babamın ve babamın babasının namusu, Muhammed ve ailesi için bir kalkandır.' diyordu."¹⁵⁸

Bazı rivayetlerde ise Hz. Aişe'nin az da olsa Hassân'a kırgın olduğu belirtilir. Bir rivayette Müslüman bir kadının Hz. Aişe'nin yanında Hassân b. Sâbit'in kızını övdüğünü, Hz. Aişe'nin ise, "Fakat babası..." şeklinde üstü kapalı bir şekilde Hassân'a kızdığını belirtir.¹⁵⁹ Benzer bir rivayette ise Hassân b. Sâbit'in Hz. Aişe'yi bir şiirle övdüğü, fakat Hz. Aişe'nin, "Sen böyle değilsin." dediği rivayet edilmektedir. Hadisi rivayet eden Mesrûk, Hz. Aişe'ye, "Niçin bu adamı evine sokuyorsun?" dediğinde Hz. Aişe; "O, Resûlullah'ı savunurdu." şeklinde karşılık vermişti.¹⁶⁰

Mistah'ın bu iftira olayına karışmasının sebebi de ilk dönem kaynaklarında belirtilmemektedir. Çağdaş siyer yazarlarından bazıları Hz. Ebû Bekir'in yardımcılarıyla hayatını devam ettiren Mistah'ın bir kişilik zafiyeti olabileceğini, Hz. Ebû Bekir'e duyduğu haset sebebiyle böyle bir şey yapmış olabileceğini ifade ederler.¹⁶¹

¹⁵⁶ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1997, I/426; *DGBİT*, I/485.

¹⁵⁷ Vâkidi, II/439; İbn Hişâm, III/334-335; Yazır, V/563-564.

¹⁵⁸ Vâkidi, II/438.

¹⁵⁹ İbn Hişâm, III/335.

¹⁶⁰ Buhârî, "Tefsir, Sûratu'n-Nûr" 11.

¹⁶¹ Algül, I/426; *DGBİT*, I/486.

Mistah ilerleyen yaşlarında gözlerini kaybetmiştir. Bazıları bunu attığı iftiradan dolayı dünyadayken uğradığı bir musibet olarak değerlendirmişlerdir.¹⁶²

Hamne b. Cahş ise, Hz. Zeyneb'in kız kardeşidir. Resûlullah'ın yanında kız kardeşi Hz. Zeyneb'in konumunu yüceltmek için bu dedikoduların yayılmasında aracı olmuştur.¹⁶³ Fakat Hamne kendisi için uğraştığı kız kardeşinden destek görememiş, Hz. Zeyneb Hz. Aişe hakkında olumsuz hiçbir şey söylememiştir.¹⁶⁴

Hz. Peygamber'in bu iftira olayına karışanlar hakkında şöyle dediği rivayet edilir: "Kıyamet gününde Allah Aişe'ye iftira edenlere, tüm mahşer halının gözü önünde seksener kamçı vurarak cezalandıracaktır. İçlerinden muhacirlerin bağışlanmasını Rabbimizden isteyeceğiz. Bunun için de ey Aişe senden izin isteyeceğiz." Bunu duyunca Aişe şöyle dedi: "Ya Resûlallah! Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, senin sevincin, bana benim sevincimden daha sevimli ve değerlidir."¹⁶⁵

3. 6. Safvân b. Mu'attal'ın İfk Olayındaki Tavrı

İfk olayı tamamıyla Hz. Aişe'nin üstüne kurulduğu için Hz. Aişe'yi özel bir bölümle anlatmanın gereği yoktur. Fakat Safvân b. Mu'attal'ın bu olaydaki tavrı önemlidir.

Safvân b. Mu'attal kendisi hakkında böyle bir iftiranın olduğunu duyunca, kendisinin bu hususla ilgisinin olmadığını, söylenenlerin açık bir iftira olduğunu beyan etmiştir.¹⁶⁶

Kaynaklarda Safvân b. Mu'attal'ın bu olayda özel olarak Hassân b. Sâbit ile ilgilendiği belirtilir. Hassân hem iftirayı atanlar arasında yer alıyordu; hem de bir şiirinde Safvân b. Mu'attal'a ve kabilesine¹⁶⁷ hakaret etmişti.¹⁶⁸ Hassân b. Sâbit söylediği şiirlerle müşrik oldukları için Kureyş kabilesini, Safvân'ı ve Mudar kabilesini aşağılıyordu.¹⁶⁹

Safvân, beraber Medine'ye geldiği Cu'ayl b. Surâka'ya, Hassân'ı attığı iftiradan dolayı öldürmeyi teklif etti. Cuayl bunu reddederek: "Resûlullah'ın yapmamızı emretmediği bir şeyi yapamam. Sakın sen de böyle bir şey yap-

¹⁶² Algül, "Mistah b. Üsâse", *DİA*, XXX/188.

¹⁶³ Taberî, *Tarih*, III/614; Beyhakî, IV/72.

¹⁶⁴ Vâkidî, II/430; Beyhakî, IV/72; İbn Seyyidinnâs, II/143; İbn Kesir, *Tefsir*, XI/5796; Makrizî, I/214.

¹⁶⁵ Rûdânî, VIII/31-32, Hadis no: 7112.

¹⁶⁶ Köksal, XII/76; Rûdânî, VIII/22, Hadis no: 7103.

¹⁶⁷ Safvân b. Mu'attal, Mudar kabilesindendi (Bkz. İbn Hişâm, III/332).

¹⁶⁸ Vâkidî, II/436; İbn Hişâm, III/332; Beyhakî, IV/74.

¹⁶⁹ İbn Hişâm, III/333; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VI/200-201.

ma.” dedi.¹⁷⁰ Fakat Hassân’a çok kızan, Safvân b. Mu’attal, kabilesinden bazı kimselerle birlikte otururken ona kılıcıyla saldırdı¹⁷¹ ve Hassân’ı başından yaraladı.¹⁷²

Safvân b. Mu’attal, Hassân’a vurduğu anda ensardan Sâbit b. Kays b. Şemmâs onu yakaladı ve elini arkasından bağladı. Safvân’ı ite kaka Benî Hârise b. Hazrec bölgesine götürürlerken yolda Abdullah b. Revâha¹⁷³ onlara rastladı. Yaptıkları bu işten Resûlullah’ın haberdar olup olmadığını sorduğunda, olmadığını söylediler. Abdullah b. Revâha yapılmaması gereken bir işe cüret ettiklerini, Safvân’ı bırakmalarını söyledi. Akabinde Abdullah b. Revâha onları durumu izah etmeleri için Resûlullah’a götürdü. Hz. Peygamber’in huzuruna vardıklarında olup bitenleri Resûlullah’a haber verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Safvân b. Mu’attal’a kızarak bunu niye yaptığını sordu. Safvân, Hassân’ın kendisini sefihlikle hicvettiğini ve kendisine Müslüman olduğu için haset ettiğini söyledi. Bunun üzerine Resûlullah, Hassân’a dönerek; “İslam üzere olan bir kavmi sefihlikle mi itham ediyorsun?” diyerek onu azarladı. Hz. Peygamber, Hassân’dan iyilikle karşılık vermesini istedi. Hassân da: “Ya Resûlallah! Hakkım senin olsun.” diyerek mukabelede bulundu. Hz. Peygamber buna karşılık Hassân’a, Sîrîn isimli bir Kıpti köle ve Ebû Talha tarafından tasadduk edilen bir bahçeyi verdi. Hassân’ın Abdurrahman isimli oğlu, Sîrîn’den dünyaya gelmiştir.¹⁷⁴ Ayrıca Sa’d b. Ubâde’nin de, Hassân’a hakkından vazgeçtiği için bir bahçe ve biraz da eşya verdiği rivayet edilmektedir.¹⁷⁵

Bazı kaynaklarda Safvân’ın vurduğu darbe sebebiyle Hassân’ın gözlerinin kör olduğu kaydedilir.¹⁷⁶ Hassân’ın bu darbe neticesinde bir gözünden ve iki elinden sakatlandığı da rivayet edilir.¹⁷⁷ Fakat Hassân’ın kör olmasının veya ellerinin çolak kalmasının bu darbe sebebiyle olmadığını düşünüyoruz. Nitekim Hassân’ın bir elinin, işlevini önemli ölçüde yitirmesi bu olaydan önce meydana gelmişti. Hassân’ın Hz. Peygamber ile birlikte savaşlara katılmayışının sebebi de buydu.¹⁷⁸ Gözlerinin kör olması ise Hz. Ömer zamanında olmuştur.¹⁷⁹

¹⁷⁰ Vâkidî, II/436; Makrizî, I/217.

¹⁷¹ Vâkidî, II/436; İbn Hişâm, III/333; Taberî, *Târih*, III/618; Beyhakî, IV/75.

¹⁷² Beyhakî, IV/75.

¹⁷³ Bu kişinin Umâre b. Hazm olduğu da rivayet edilir (Bkz. Vâkidî, II/436).

¹⁷⁴ İbn Hişâm, III/333-334; Taberî, *Târih*, III/618-619; Beyhakî, IV/75; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI/493.

¹⁷⁵ Vâkidî, II/438.

¹⁷⁶ Yazır, V/560.

¹⁷⁷ Mustafa Fayda, “İfk Hadisesi”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI/508.

¹⁷⁸ Elmalî, “Hassân b. Sâbit”, *DİA*, XVI/400.

¹⁷⁹ Elmalî, “Hassân b. Sâbit”, *DİA*, XVI/401.

Daha sonradan Safvân'ın, hasûr¹⁸⁰ olduğu anlaşılmıştır. Safvân şehit olarak vefat etmiştir.¹⁸¹ Safvân'ın 19/640 yılında Ermenilerle yapılan savaşlarda¹⁸² veya Mu'âviye devrinde 58/677 veya 59/678 yılında¹⁸³ şehit olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.

3. 7. İfk Olayı Hakkında Yapılan Değerlendirmeler

Hz. Aişe Kur'an ile temize çıkarıldığı için Müslümanların büyük bir kısmı İfk olayı hakkında konuşmaya lüzum görmemişlerdir. Fakat yukarıda da kısmen geçtiği gibi müsteşrikler imalı bir şekilde bu olayı İslam aleyhine kullanmaya çalışmışlardır. İnsaf sahibi olan müsteşrikler ise Hz. Aişe'nin suçsuzluğunu kesin bir şekilde belirtmişlerdir. Örneğin, Sir William Muir, kitabında İfk olayını kaydettikten sonra; "Aişe'nin bu hadiseden önceki ve sonraki hayatı, onun masumiyetine katiyetle inanmak ve her şüpheyi bertaraf etmek için kâfidir." demiştir.¹⁸⁴

Bazı müsteşrikler ise İfk olayını İslam'a saldırmak için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Örneğin, Juynboll; "Aişe hakkında ileri sürülen iddialar ister tamamıyla bir iftira, isterse bir başka sebeple olsun ateş olmayan yerden dumanın tütmeyeceğini makul olarak göstermektedir. Ve hiç kimse bu olayın üzerine bütünüyle sünger çekmeyi başaramamış ve isnad kümelerinde görüleceği üzere, o olayı hafızalarından silememiştir."¹⁸⁵ demek suretiyle dolaylı yoldan Hz. Aişe'nin böyle bir şey yapmış olabileceğini iddia etmektedir. Müsteşriklerin genel tavrı şudur: Kesin yargılardan uzak durarak oku-

¹⁸⁰ Zekerıyya mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle nida ettiler: "Allah sana, kendisinden gelen bir Kelime'yi (Isâ'ı) tasdik edici, efendi, iffetli (hasûr) ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler" (Âl-i İmran, 3/39). Hasûr kelimesi bu ayette Hz. Yahya'nın bir sıfatı olarak kullanılmıştır. el-Hasûr, nefisini şehvâni şeylerden men eden kimse anlamına gelmektedir (Bkz. Çanga, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Lügati*, İstanbul 2005, s. 146). Fakat ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarında kelimenin diğer bir anlamı olan iktidarsızlık söz konusu edilmektedir. Biz kelimenin bu manada kullanılmasının yanlış olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Safvân b. Mu'attal'ın künyesi Ebâ Amr idi (Amr'ın babası manasına gelir) (Bkz. İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II/725; Kuraybi, *Merviyâyâtü Gazveti Benî'l-Mustalik*, Medine, ts, s. 247). Araplarda adet olduğu üzere kişi, doğan ilk erkek çocuğunun ismiyle künyelenirdi. Nitekim Hz. Peygamber'in künyesi Ebu'l-Kâsım idi. Ayrıca Ebû Dâvûd'dan (ö. 275/889) aktarılan bir rivayette Safvân'ın hanımının Hz. Peygamber'e gelerek Safvân'ı bazı hususlarda şikâyet ettiği belirtilmektedir (Bkz. Ebû Dâvûd, "Savm" 74). Bu bilgiler ışığında Safvân'ın iktidarsız olduğunu belirten rivayetin doğru olmadığını söyleyebiliriz. Ayetler Hz. Aişe'nin masumluğunu ispatlamaya yetmiyormuş gibi bir de bir sahâbiye iktidarsızlık iftirasında bulunmaya ne gerek var. Fakat ilginçtir ki bu rivayet, yani Safvân'ın hasûr olduğunu belirten rivayet, hemen hemen her kaynakta geçmesine rağmen görebildiğimiz kadarıyla yukarıdaki hadis doğrultusunda bu rivayeti çok az kişi eleştirmiştir (Bkz. Erkocaaslan, s. 59; Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak II Medine Yılları*, 1. baskı, Ankara 2009, s. 152-153).

¹⁸¹ İbn Hişâm, III/334; Taberî, *Târih*, III/619; İbnu'l-Esir, II/199.

¹⁸² İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II/725; Zehebi, *Târih*, I/232.

¹⁸³ Zuhayli, IX/427.

¹⁸⁴ Heykel, s. 351.

¹⁸⁵ Gautier Herald A Juynboll., *Oryantalistik Hadis Araştırmaları*, der. ve çev. Mustafa Ertürk, Ankara 2001, s. 105.

yucunun kafasında olumsuz soru işaretleri bırakmaya çalışmak. Nitekim Watt da nazil olan ayetlerin Hz. Peygamber tarafından uydurulduğunu ima etmektedir. Ona göre Hz. Peygamber, Hz. Aişe'nin aleyhinde somut bir delil olmadığı için ve hamile olmadığı belli olacak kadar beklediği için Hz. Aişe'nin lehinde karar vermiştir.¹⁸⁶

İlhan Arsel, İfk olayında Hz. Aişe'nin herhangi bir kusurunun bulunmadığını ikrar etmektedir. Hz. Aişe'nin suçsuzluğunu ortaya koyan ayetlerin ise aleyhte bir delil bulunamadığından ve Hz. Peygamber'in Hz. Aişe'ye zafı olduğu için Hz. Peygamber tarafından uydurulduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁷

İslam âlimleri, “*Namıslu, (haklarında uydurulan kötülüklerden) habersiz mi' min kadınlara zina isnadında bulunanlar, dünya ve ahirette lanetlenmişlerdir.*”¹⁸⁸ ayetinden sonra Hz. Aişe'ye söven, ona iftira edenin kâfir olduğunda icmâ etmişlerdir. Zira o bu davranışıyla Kur'an ile inatlaşmaktadır.¹⁸⁹

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe (ö. 150/767), el-Vasiyye isimli eserinde; “Hz. Hatic'e'den sonra gelmiş geçmiş kadınların en faziletlisi Hz. Aişe validemizdir. O, müminlerin annesidir. Zinadan ve Rafiziler'in isnad ettikleri iftiradan beridir. Hz. Aişe'ye zina iftirasında bulunan veled-i zinadır.”¹⁹⁰ demiştir. Fakat onun bu sözleri olaya ismi karışan Sahabeyi kapsamaz. O Hz. Aişe'nin masumiyetine dair ayetler indiği hâlde inat edip Hz. Aişe'nin suçsuzluğuna inanmayanlara bu sözleri sarf etmiştir.

Hz. Aişe'nin bizzat ilahi beyanla aklanması onun aleyhinde Müslümanların söz söylemesine olanak bırakmamıştır. Bu sebeple ılımlı Şiiler Hz. Aişe'nin masumiyetini sorgulamamışlardır. Fakat siyasi sebeplerle Hz. Aişe'yi eleştiren bazı Şii grupları rivayeti değiştirmek suretiyle Hz. Aişe'ye farklı bir yönden iftiraya devam etmişlerdir. Şii tefsirlerinde geçen bu rivayete göre Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim öldüğü zaman Resûlullah çok üzülmüştü. Hz. Aişe ise Hz. Peygamber'e; “Niçin üzülüyorsun? O Cüreyc'in oğludur.” diyerek Hz. Mâriye'ye iftira etmiş, bunun akabinde Nûr suresinin ilgili ayetleri indirilmiştir.¹⁹¹

İlmlü Şiiler'in Hz. Aişe'ye gösterdikleri saygıyı göstermesi açısından şu rivayet ilginçtir. Safevî Devleti hükümdarlarından II. İsmail, halifesi olan, Bul-

¹⁸⁶ Watt, s. 173.

¹⁸⁷ İlhan Arsel, *Şeriat ve Kadın*, 9. baskı, İstanbul 1991, s. 359-360.

¹⁸⁸ Nûr, 24/23.

¹⁸⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI/5812.

¹⁹⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul 1992, s. 209.

¹⁹¹ Fayda, “İfk Hadisesi”, *DİA*, XXI/508-509.

gar halifeyi Hz. Aişe'ye lanet etmeyi caiz gördüğü gerekçesiyle azletmiş ve bu kişi koruculardan da dayak yiyerek üç ay yatakta yatmak zorunda kalmıştı.¹⁹²

Sonuç

İmkânlar nispetinde ilk dönem İslam tarihi kaynaklarına dayanarak yapılmış olduğumuz çalışmamızda şu sonuçlara ulaştığımızı belirtebiliriz.

Şaban 6/Aralık 627 tarihinde gerçekleştirilen Benî Mustalik gazvesinde Müslümanlar birçok ganimetle birlikte muzaffer olarak Medine'ye dönmek üzere yola çıktıklarında İslam'a saldırmak için hiçbir fırsatı kaçırmayan Münafıklar, Müslümanlara büyük sıkıntılar vermişlerdir. İlk olarak su sebebiyle çıkan bir kavgayı büyütme çalışmışlardı. Fakat Hz. Peygamber'in yerinde müdahalesi olayın büyümesini engellemiştir. İnen ayetlerle birlikte Münafıkların reisi, büyük bir darbe almış ve tüm itibarını kaybetmişti. Münafıkların bu gazve esnasındaki ikinci önemli teşebbüsleri ise Hz. Aişe'ye atılan iftiraydı. Bu olay başta Hz. Peygamber ve Hz. Aişe olmak üzere bütün Müslümanların sıkıntılı bir dönem geçirmesine neden oldu. Bir ay boyunca İslami tebliğ faaliyetleri sekteye uğramış, İslam toplumu kabile asabiyeti sebebiyle neredeyse dağılma noktasına gelmişti. Fakat Hz. Aişe'nin masumluluğunu ortaya koyan ayetlerle birlikte bu sıkıntı da ortadan kalkmıştı. "Beni öldürmeyen şey daha da güçlendirir." sözünü doğru çıkarırcasına bu olay Müslümanlar için büyük bir kazanç olmuştu. Münafıkların reisi Abdullah b. Übey büyük bir prestij kaybına uğramıştı. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu olaydan sonra ciddi hiçbir eylemde bulunamamıştı.

Sonuç olarak bu gazve küçük bir askeri harekât olmasına rağmen içinde meydana gelen olaylar neticesinde çok önemli bir hâle gelmiştir. Büyük sıkıntılar çekilmesine rağmen bu gazveden sonra düşman bir kabile İslam'a ısındırılmış, Münafıkların reisi tüm itibarını kaybetmiş, İslam ahkâmı ile ilgili yeni hükümler devreye girmiş, alınan ganimet ve zafer neticesinde İslam ve Müslümanlar daha da güçlenmiştir.

Kaynakça

- Abbott, Nabia, *Aishah the Beloved of Mohammed*, Londra 1985.
 Aksu, Ali, "İfk Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *CÜİFD*, Sivas 2004, c. VIII/I.
 Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1997, c. I.
 _____ "Mistah b. Üsâse", *DİA*, İstanbul 2005, c. XXX.

¹⁹² Seyfullah Kara, "İfk Olayının Etkileri ve Olayla İlgili Ortaya Konan Tavırlar", *AÜİFD*, Erzurum 2001, XV/381-382.

- Aliyyu'l-Kârî (ö. 1014/1605), *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul 1992.
- Arsel, İlhan, *Şeriat ve Kadın*, 9. baskı, İstanbul 1991.
- Aşıkcutlu, Emin, "Berire", *DİA*, İstanbul 1992, c. V.
- Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim'in Öz Tefsiri*, İstanbul 1995, c. IV.
- Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak II Medine Yılları*, 1. baskı, Ankara 2009.
- Belâzürî (ö. 279/892), *Ensâbu'l-eshrâf*, tah. Muhammed Hamîdullah, Kahire 1987, c. I.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin (ö. 458/1066), *Delâilu'n-nübüvve ve ma'rifeti ahvâli sāhibu's-şerî'a*, tah. Abdulmutî Kal'acı, Beyrut 1985, c. IV.
- Caetani, Leone (ö. 1354/1935), *İslâm Târîhi*, trc. Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul 1925, c. IV.
- Çanga, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Lügati*, İstanbul 2005.
- DGBİT, Komisyon, İstanbul 1986, c. I.
- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasen (ö. 990/1582), *Târîhu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefis*, Beyrut ts., c. I.
- Elmalı, Hüseyin, "Hassân b. Sâbit", *DİA*, İstanbul 1997, c. XVI.
- Erkocaaslan, Recep, *H. Peygamber Dönemi Savaşlarından Benî Mustalîk Gazvesi ve İfk Olayı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2008.
- Ersöz, İsmet, "Kur'anda İfk Olayı", *Diyanet Dergisi*, Ankara 1988, c. XXIV/I.
- Fayda, Mustafa, "Aişe", *DİA*, İstanbul 1989, c. II.
- _____, "İfk Hadisesi", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI.
- Heykel, Muhammed Hüseyin (ö. 1376/1956), *H. Muhammed Mustafa*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1945.
- Horovitz, Josef, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, çev. Ramazan Altınay-Ramazan Özmen, Ankara 2002.
- İbn Abdilber, Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 463/1071), *ed-Dürer fi ihtisari'l-megâzi ve's-siyer*, tah. Şevki Dayf, Kahire 2002.
- _____, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-eshâb*, tah. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut 1992.
- İbnü'l-Esir (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-târîh*, Beyrut 1979, c. II.
- İbn Habîb (ö. 245/859), *Kitâbu'l-muhabber*, tah. İlse Lichtenstadter, Beyrut ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sâid b. Hazm el-Endelüsî (ö. 469/1076), *Cevami'ü sîreti'n-nebeviyye*, Beyrut 1986.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik (ö. 218/833), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, tah. Mustafa es-Sakâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdulhafîz Şibli, Beyrut ts., c. III-IV.
- İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350), *Zâdu'l-me'âd fi hedyi hayri'l-'ibâd*, çev. Şükürü Özen-H. Ahmet Özdemir-Mustafa Erkekli, İstanbul 1989, c. III.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 1. baskı, Cize 1997, c. VI.
- _____, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, çev. Bekir Karlığa-Bedreddin Çetiner, İstanbul 1996, c. XI.
- İbn Kuteybe, Ebî Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (ö. 276/886), *Ma'ârif*, tah. Muhammed Ali Beydûn, Beyrut 2003.
- İbn Sa'd, Muhammed (ö. 230/845), *et-Tâbakatu'l-Kübra*, tah. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ, Beyrut 1997, c. II/VIII.
- İbn Seyyidinnâs (ö. 734/1334), *Uyûnu'l-eser fi fûnûni'l-megazi ve's-şemâil ve's-siyer*, tah. Muhyiddîn Mustû-Muhammed el-'İd el-Hadrâvî, Beyrut 1996, c. II.
- Juynboll, Gautier Herald A., *Oryantalistik Hadis Araştırmaları*, der. ve çev. Mustafa Ertürk, Ankara 2001.
- Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Ali (ö. 821/1418), *Nihâyetu'l-ereb fi ma'rifeti ensâbi'l-arab*, Beyrut 1984.

- Kara, Seyfullah, “İfk Olayının Etkileri ve Olayla İlgili Ortaya Konan Tavırlar”, *AÜ-İFD*, Erzurum 2001, c. XV.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *el-Mevâhibu'l-ledunniyye*, tah. Muhammed 'Abdulazîz el-Hâlidî, Beyrut 1996, c. III. (Zürkânî şerhinin içinde)
- Koçyiğit, Talat, “Zühri”, *İA*, MEB, Eskişehir 1997, c. XIII.
- Köksal, M. Asım (ö. 1419/1998), *İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, c. XII/XIV.
- Kuraybî, İbrahim b. İbrahim, *Merviyyâtu gazveti benî'l-mustalik*, Medine ts..
- Makrizî, Takıyyuddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir b. Muhammed (ö. 845/1442), *İmtâ'u'l-esmâ'*, tah. Muhammed 'Abdulhamîd en-Numeyysi, Beyrut 1999, c. I.
- Mehmed Vehbi (ö. 1369/1949), *Hulâsatu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, İstanbul 1979, c. IX-X.
- Önkâl, Ahmet, “Mustalik”, *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXI.
- Rodinson, Maxime, *Hazreti Muhammed*, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul 1980.
- Rûdânî, Muhammed b. Süleyman (ö. 1094/1683), *Cem'u'l-fevâid min câmi'i'l-usul ve mecmai'z-zevâid*, çev. Naim Erdoğan, İstanbul 2005, c. VII-VIII.
- Seligsohn, “Aişe”, *İA*, MEB, Eskişehir 1997, c. I.
- Semhudî, Nureddîn Ali b. Ahmed (ö. 911/1505), *Vefâu'l-vefâ bi hâberi dâri'l-Mustafâ*, tah. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut ts., c. I.
- Süheylî, Ebû Kâsım Abdurrahman (ö. 581/1185), *Ravdu'l-unuf fî şerhi sîreti'n-nebeviyye*, Beyrut 2000, c. VII.
- Şâmî, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf es-Sâlihî (ö. 942/1536), *Subulu'l-hudâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd*, çev. Halil İbrahim Kaçar, 1. baskı, İstanbul 2003, c. IV/XII.
- Taberî (ö. 310/923), *Târîhu'l-umem ve'l-mülûk*, tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 3. baskı, Kahire 1969, c. III.
- _____, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, çev. Kerim Aytekin-Hasan Karakaya, İstanbul 1996, c. VI.
- Tahtavî, Kasım, *Peygamberin Gülmesi ve Ağlaması*, çev. Ali Rıza Güneş, İstanbul 2005.
- Ya'kûbî, Ca'fer b. Vehb b. Vâdih (ö. 284/897), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut 2002, c. II.
- Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mû'cemü'l-büldan*, Beyrut 1977, c. I-V.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (ö. 1361/1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık-Nusrettin Boilelli-Abdullah Yücel, İstanbul 1992, c. V.
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer (ö. 207/822), *Kitâbu'l-megâzi*, tah. Marsden Jones, Beyrut 1984, c. I-III.
- Watt, W. Montgomery, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*, çev. Nazife Şişman, İstanbul 2001.
- Zehebî, Şemseddin (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve tabakâtu'l-meşâhîr ve'l-alâm*, tah. Muhammed Hamdân, Mısır 1985, c. I.
- _____, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, tah. Şuayb el-Arnaût, 2. baskı, Beyrut 1982, c. II.
- Zerkeşî, Abdullah b. Bahâdır b. Abdullah (ö. 794/1392), *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yöneltilmiş Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul, Ankara 2007.
- Zuhaylî, Vehbe, *Tefsîru'l-münîr*, çev. Komisyon, İstanbul 2005, c. IX.
- Zürkânî, Muhammed b. 'Abdulbâkî (ö. 1122/1710), *Şerh 'ale'l-mevâhibu'l-ledunniyye*, tah. 'Abdulazîz el-Hâlidî, Beyrut 1996, c. III.